

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Det er tilladt at dele PDF-filen med andre, da der ikke er ophavsret til titlen.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine flere tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

FRA DE 8 SOGNE

FRA DE 8 SOGNE

BIDRAG TIL TYRSTRUP HERREDS HISTORIE

AF

P. ELIASSEN

KOLDING

Særtryk af •Vejle Amts Aarbøger
I Halvbind 1907

KOLDING

KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI

1907

NAAR de talrige Gæster, der hvert Aar valfarter til Skamlingsbanke, fra dette minderige Sted ser ned over det skønne Landskab, paa den ene Side over Strandskoven og Lillebælt til den fynske Kyst, paa den anden Side ud over de 8 Sogne, hvis Marker i Tærner og Tavl, randede af smukke levende Hegn, breder sig nedenfor, fæster Tankerne sig som oftest ved Egnens nyere Historie, den nationale Vækkelsestids, medens Egnens ældre Historie for de aller fleste — ogsaa for selve Egnens Beboere — staar som mindre væsentlig og interessant. Dette har sin Grund i, at den er ret ukendt, skønt den i ældre Tid har været Genstand for en Mængde Forfatteres Opmærksomhed og har affødt en ret betydelig Litteratur*, baade historisk-topografisk og med Hensyn til Statistik og de særdeles indviklede ældre Beskatningsforhold.

* Af dansk Litteratur skal her nævnes; P. Rhode: »Samlinger til Haderslev Amts Beskrivelse», 1775, en Bog, der trods talrige Fejl dog indeholder en Fylde af gode Oplysninger. (Peter Rhode, Præst, f. i Kolding 1734, d. paa Laaland 1793. I et Manuskript i det kgl. Bibl., Thottiana 1789—1790, har han selv fortalt sit Levnedsløb). Endvidere de to udmærkede Arbejder, Laurids Skau: Fremstilling af Had. Amts økonom. Forhold, 1858 og fhv. Herredsfoged A. C. A. Kierulfs: Om Beskatningen i Haderslev Amt, 1864, Topografier af J. Nissen, J. N. Schmidt, Trap osv. Flere ældre og nyere Kilder nævnes i det følgende.

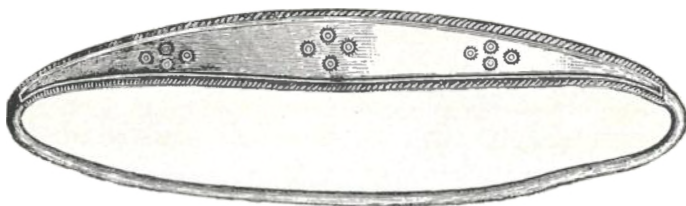
Da Grænsen efter den sidste ulykkelige Krig blev trukket, fik Kongeriget som bekendt foruden Ærø og en Strimmel Land ved Ribe disse 8 sønderjydske Sogne som Erstatning for de kongerigske Enklaver i Sønderjylland, der hovedsagelig havde sin Oprindelse fra kongelige Erhvervelser i Middelalderen. Grænsen delte ikke blot Tyrstrup Herreds 15 Sogne i to Dele, men sønderlemmede endog to af Sognene, idet Skoverup By trods Befolkningens rørende Bønner toges fra Taps Sogn og lagdes til Sønderjylland, medens Brænøre (som Erstatning for en Del af Kalvslund Sogn) toges fra Frørup Sogn og lagdes til Taps,* der samtidig blev et selvstændigt Pastorat. Det er rørende at se, hvorledes Skoverup endnu i vore Dage føler sig knyttet til det gamle Sogn. En kort Tid dannede »de 8 Sogne« i juridisk Henseende et eget Herred (Nørre Tyrstrup Herred), medens det nu med en Del af Brusk Herred hører under Kolding Herred. I gejstlig Henseende danner Nørre Tyrstrup med Brusk Herred eet Provsti.

Som hørende til Sønderjylland har disse Vejle Amts 8 sydligste Sogne gennem Tiderne haft en vidt forskellig Skæbne fra Moderlandets, og deres Historie kan ikke som Helhed udskilles fra Sønderjyllands, i snævrere Forstand Haderslev Amts Historie. Men en stor Del af Egnens særlige historiske Minder kan godt behandles for sig. Sker dette end her kun i en oversigtlig Form, da er det i Haab om, at ogsaa paa den Maade kan der skabes Lyst hos Egnens Befolkning til selv, navnlig ud fra mundtlig Overlevering, at belyse de stedlige Minder nøjere i Aarbøgerne.

* Se »Aktstykker og Skrivelser« vedrørende Grænsereguleringen i »Fra Ribe Amt« 1904.

MINDER FRA OLDTIDEN.

Trods den ret stærke Kultur, Jorden her i denne Egn længe har været underkastet, har i dette $3\frac{1}{2}$ Kvadratmile store Land dog et stort Antal jordfaste Oldtidsmonumenter undgaaet Ødelæggelse. Der findes saaledes en Mængde Kæmpehøje. Ialt er der talt ca. 150 Oldtidsmonumenter. Og dog er der sløjft en Mængde Høje. Rundt omkring findes Flinteredskaber, og Ploven, der gaar over Brandpletter og halvt jævnedede Høje, støder meget ofte paa Urner, der da som oftest ved at staa saa tæt under Overfladen er skørnede

Smykket fra Straarup.

af Frosten eller trampede itu af Hestehovene. En Række Urner fra Jernalderen, der i Fjor fandtes ved Udgravning til en Vognplads paa Skamlingsbanke, fremdroges som Skaar. Intet Oldtidsminde er fredet, men den voksende Følelse for Minderne vil forhaabentlig her snart sikre, hvad der endnu kan bevares.

Det navnkundigste Oldfund, der er gjort hernede, er det gyldne Pandesmykke fra Straarup. Det fandtes i 1840 i Nærheden af »Tinghøj« ved Straarup* af en Arbejdsmand, der mod en lille Ducør afleverede Smykket til Gaardens Ejer, Kammerraad Kjer. Af ham

* Se Afh. i Annaler for nordisk Oldkyndigh. 1842—43, Side 167, jfr. bl. a. Wimmer i Haandbog for det nordsl. Sporgsm. Hist. S. 16—17.

indsendtes Smykket til Oldnordisk Musæum, der betalte det med 320 Rbd. Diademmet vejer 406 Gram, og dets Tværsnit er ca. 20 Cm. Den tykke runde Guldstang er foran fladt udhamret til en Bredde af ca. 24 Mm. (i Midten). Foran paa Pladen findes paa tre Steder indhamrede Prydelser, og bag paa denne Plade, paa den Del, der ved Brug har vendt indad mod Panden, er indristet 5 Runer,

↑ Π ↑ R R

der af Forskerne læses *Leðro*, et Kvindenavn, der vistnok i Nævneform er *Leðra*.

Dette er det eneste Runeminde fra de 8 Sogne, der er kendt. Der er dog nogen Sandsynlighed for, at der har været flere, maaske endog Runestene. En tysk Forfatter* fortæller om, at der paa en Gaard ved Kolding, »Østergaard« — der ligger flere Gaarde i de 8 Sogne af det Navn — lod en Ejer W. omkring 1820 ødelægge nogle Gravhøje, hvor der fandtes Sten med »Billeder« (?) og Indskrift. Stenene lod han slaa itu og benytte til Stenkister (»Siler«). Det vilde være en smuk Opgave atter at faa disse interessante Sten draget frem, hvor de maatte findes.

Et Forhold med Hensyn til Byerne, man lægger Mærke til, er, at »Torperne«, der som anlagte efter Adelbyerne (her sikkert Ødis, Hejls, Taps o. s. v.) plejer at være mindre end disse, her er saa usædvanlig store. I den øvrige Del af Vejle Amt vil man finde, at Forholdet mellem Torpers og Adelbyers Jordtilliggende omtrent er som 2 til 3, men her er flere meget store Byer, der kaldes Torper (Stenderup, Vejstrup, Frørup, Tyrstrup). Alle de nævnte Steder har de endog givet

* Archiv d. Schleswig-Holst.-Lauenb. Gesellschaft f. vaterländ. Geschichte XIII, S. 442.

Sognet Navn, ligesom Tyrstrup har givet hele Herredet Navn. En af Torperne er forsvunden som selvstændig By (Vejstrup*). Den har i saa Henseende delt Skæbne med Adelbyen Taps.

Der maa have været særlige Omstændigheder her under Landets første Bebyggelse, der har gjort Forholdet mellem Adelby og Torp saa mærkeligt. Forklaringen ligger sandsynligvis i, at Sagnet om *den store Farrisskov* er rigtigt nok. Sagnet vil vide, at der i Oldtiden og ind i Middelalderen strakte sig en stor Skov lige fra Skamlingsbanke til ca. 6 Mil mod Vest og at Skoven var et Par Mil bred. Skoven hed Farrisskov og Navnet Farris findes endnu flere Steder, saaledes i Ødis og i Jels Sogne. En Kæmpeeg, der for et Par Menneskealdre siden fældedes ved Højrup, hed »Farriskonge«.

Da Skovene faldt, blev der stor Plads for Torperne, den ny Bebyggelse, der udgik fra de gamle Adelbyer, saa stor Plads, at de senere blev til hele selvstændige Sogne.

Torpernes Navne peger alle tilbage til den hedenske Tid.

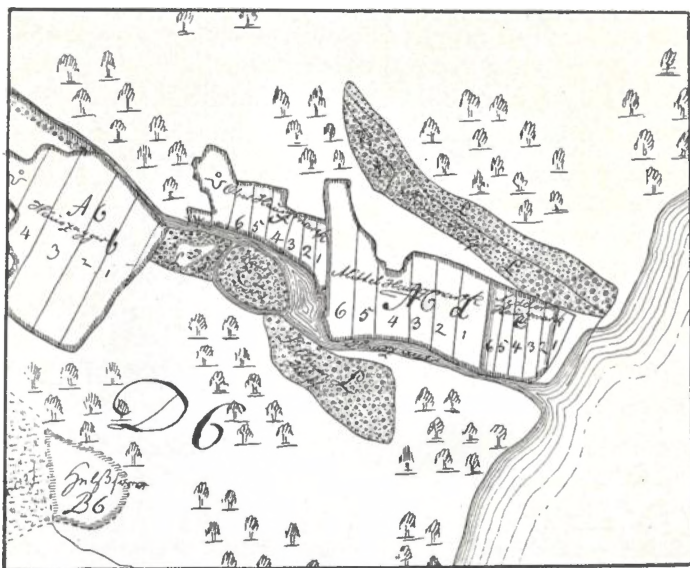
De snurre Forklaringer, som Egnens lærde Præster for Aarhundreder tilbage har fundet paa angaaende Oprindelsen til flere af de ældgamle Adelbyers Navne, skal her kun nævnes som Kuriosum. De mente nemlig, at *Hejls* kom af Helligsø og *Taps* af »Daabssø«, og at begge Navne hidrørte fra den Tid, da Kristendommen kom her til Egnen. Sagnet har endog bygget videre paa denne Forklaring, f. Eks. med Hensyn til Taps Kirke, der dog næppe har faaet sin Plads som Følge af to Studes Anvisning, men har ligget i en nu

* Maaske var det en Guard, der oprindeligt bar Navnet Vejstrup. J. Nissen har dog Uret, naar han (Hadersl. Amt S. 93) mener, at Adelsmanden Ole Gaas har boet her. Det var paa Vejstrupgaard paa Fyn.

forsvunden Taps By. Forklaringen af Navnet *Ødis* som stammende fra »øde Huse« er valgt lige ud i Luften. Alle disse Navne er adskillige Aarhundreder ældre end Kristendommens Komme.

ADELS- OG KRONGODS.

Fra Middelalderen ejer de 8 Sogne henimod en Snes gamle Borgpladser. Heraf er der alene i *Stenderup* Sogn fire. I de store *Stenderup Skove* findes de tre,

Husvold i Stenderup 1716—17.

Voldstedet ses midt paa Kortet omstødt af Vand. Syd for er »Sellium Haff« eller »Sellium Hafn«. Nord for »Røm Haff«. Nederst til venstre »Helszfrow«, der danner den østlige Del af »Lung Moosz«, hvorfra en Bæk »Baszel Bæk« forer til Stranden.*

* Om disse Stednavne en Artikel i »Kolding Avis«, Nr. 133 for 1904, af cand. jur. Thygesen til Lykkesgaard.

alle i Nærheden af Stranden. I Nørreskoven mellem Pavillonon og Rønshoved ligger lidt inde i Skoven »*Blidestang* Bakke«, en aflang, firkantet Skanse fra Middelalderen. Paa det ældste Kort over Stenderup Sogn, den tyske Landmaaler I. C. Grieses, tegnet 1716—17, er Voldstedet nøje afsat tillige med »*Blidestang* Grave«. Paa Skovriderloden findes et *Voldsted*, hvor der er fundet Ler- og Murrester.

Noget sydligere ligger, lige op til Stranden, »*Borgsted* Bakke«, der paa det nævnte Kort kaldes »*Stenborg*« og aftegnes som en ligesidet skæv Firkant, hvis ene Side følger Stranden*.

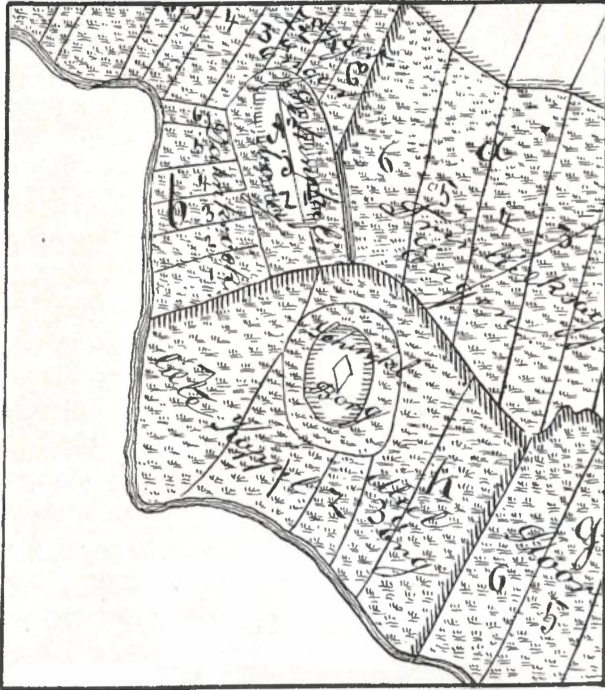
Endelig er der i Sønderskoven mellem Gaardene Dorthealund og Seljumshave Borgpladsen »*Husvold*«. Navnlig dette Voldsted, der nu er landfast, er paa Grieses Kort særdeles interessant, hvorfor denne Del af Kortet her gengives. »*Danske Atlas*« (trykt 1780) melder om »en Skat« paa dette Voldsted, men det fremgaar ikke klart, om den er gravet op eller den ligger der endnu. Hverken paa Stenborg eller Husvold mindes at være fundet Murrester. Det menes forøvrigt, at Stenborg er den ældste af Borgpladserne.

Historien véd intet om nogen af disse tre, derimod nok lidt om »*Skinkelsborg*« sønden for Lykkesgaard og i Engen ud til Solkær Aa. Ogsaa dette Voldsted er godt tegnet paa den tidligere omtalte tyske Landmaalers Kort.

Skinkelsborg ejedes i Slutningen af det 14. Aarhundrede af en Henneke Skinkel, der solgte Gaarden til Limbækkerne. Af Claus Limbæk blev den 1407 solgt til Dronning Margrete. I gamle Jordebøger opføres

* Fra hver af de tre Voldsteder Stenborg, Hakenør og Hindsgavl kan der ses til de to andre. Et Sagn vil vide, at der en Gang paa de tre Borge skal have levet tre Sostre.

Gaarden med tilliggende 18 »Tjenere« i Stenderup, 5 i Binderup, 5 i Bjært, 1 i Skartved, 4 i Agrtrup og 4 i Straarup* som et særligt Skinkelsborg Lehn.

Skinkelsborg i Stenderup 1716—17.

Borgpladsen ses midt paa Kortet; lidt nordligere Stedet, hvor Ladebygningerne har ligget. Den skæve Firkant paa Borgpladsen er kun et Mærke, der betegner, at Pladsen laa til Stenderupgaard.

Paa Varmark Bys Mark i Sognet laa der ligeledes en adelig Gaard, »Stenderup-Vargaard«.

Endelig skal her nævnes, at der i »Stentoft«, nordvest for Stenderup Kirke, er fundet en Del Sten som af en Slotsbygning.

* I ældre Tid en Landsby i Nærheden af den nuværende Gaard af dette Navn.

Det vides ikke, naar Skinkelsborg og Vargaard er nedbrudt.

I *Bjært Sogn* vises flere Borgpladser. Her har Slægten Kalf resideret paa »Agtrupgaard«, som i 1350 skænkedes Domherreerne i Ribe for Sjælemesser.* En Gaard »Fromhave« skal være skænket til Præstens Underhold som Sone for et Mord, Ejeren begik paa sin Hustru, da hun var bleven forelsket i en anden. Desuden var her »Benggaard« (Binderup), og der nævnes endnu et Par Gaarde, »Oblinggaard« og »Trøjsel«, men de sidste to har man ingen historiske Efterretninger om.

Vonsild og Vejstrup Sogne har ingen paaviselige Voldpladser. I *Hejls* var Vargaarde et adeligt Sæde, der tilhørte Adelsslægten Breide. Voldstedet, der nu næsten er udjævnet, ses sønden for Vargaarde. Kjær Mølle hedder oprindeligt Vargaarde Mølle.

Indenfor det nuværende *Taps Sogn* ligger nord for Brænore i Mose- og Engdraget ud mod Fovsaa »Mosbjerghøj«. Her menes Brænore Slot at have staaet, og der er fundet Pæle, maaske Rester af den Bro, der førte derud. En af de sidste Ejere til Brænore, Mogens Kaas, ligger begravet i Frørup Kirke, hvor han er afbildet paa en smuk Ligsten med hans og hans to Hustruers Billeder.

I *Ødis Sogn* er der en hel Del Voldpladser ved Fovslet og Drenderup, rimeligvis Steder, hvor disse Gaarde tidligere har ligget.

Endelig paavises i *Dalby Sogn* det Sted, hvor Tvedsgaard laa. Af Tvedsgaard er Landsbyen Tved opstaaet. Denne Gaard og Fru Jutte Limbæk er allerede omtalt ret udførligt i Aarbøgerne.**

* Terpager: Rip. Cimbr. Side 110.

** Vejle Amts Aarb. 1906, S. 198 ff.

Det er ikke meget, der med Sikkerhed kan udfindes angaaende alle disse Gaarde og deres Beboeres Historie. En stor Del af Gaardene er knyttede til Adelslægten Limbæks Historie.*

Herremændenes Historie i denne Egn standser ligesom nord for Kolding under Frederik II, der fik Egnen under sig efter Hertug Hans den ældres Død 1580 og straks ligesom nord for Kolding købte eller tilbyttede sig alt Adelsgodset. Alt Strøgodsset samlede han om store Avlsgaarde (»Forværker«, deriblandt »Straarup«), der saa vidt muligt lagdes midt i udstrakte Hovmarker. Saaledes købte han Fovslet 1583 (Fovslet By, der laa ham i Vejen, fjærnedes), Brænore (dengang delt i to Dele) 1583 og 1585, Drenderup (mageskiftet med Ørslev Kloster ved Viborg) 1584, Stenderup Vargaard, Tvedsgaard og Bengaard 1585 og Hejls Vargaarde 1587, saa da han 1588 lukkede sine Øjne paa Antvorskov, havde han udkøbt saa godt som alle Adelsmænd af Tyrstrup Herred.

Godskøbene i Haderslev Amt fortsattes ogsaa efter Frederik IIs Død, men Godsdriften svarede sig antagelig ikke. I hvert Fald blev Gaardene i det 17. Aarhundrede bortforpagtede. De Forpagtere, der fik dem, var gennemgaaende Tyskere, hvilket ikke gavnede Egnen i national Henseende.

Det kongelige Gods styredes paa den Maade til langt ind i det 18. Aarhundrede, da et anden Tankesæt gjorde sig gældende. Ved Rentekammerets Resolution af 15. Avg. 1763 befaledes det, at Godserne skulde sælges baade i Kongeriget og Hertugdømmerne. Der fulgte 1. Okt. 1764 en nærmere Resolution, hvori Betingelserne angaves. I Gaardene maatte Halvdelen

* Om gamle Slægter paa disse Gaarde se Skoleinspektør i København P. Lauridsens Artikel i Sonderj. Aarbøger 1889 og Beckers Orion 1839.

(i Møllerne endog de tre Fjerdedele) af Købesummerne blive staaende som uopsigelig Kapital, at forrente med 4 pCt. Blandt de Dødnæner, hvormed de første Forsøg skulde gøres, var Fovslet, Drenderup, (Hejls-)Vargaarde og Straarup. Avktionerne begyndte 1764 paa de forskellige Gaarde, men Regeringen approberede ikke Buddene. For Straarup, der var delt i fire Dele, blev der f. Ex. budt henholdsvis 6560, 1565, 220 og 30 Rdl. Buddene overbeviste Regeringen om, at denne Salgsmaade ikke vilde være tilraadelig. Ganske vist vilde Renterne af de budte Købesummer beløbe sig til noget mere end de hidtilværende Nettoindtægter af Godserne, men hovedsagelig var man ængstelig for Egnens Skovbestand. Fristelsen for Køberne til at lade Skovene fælde og sælge Træet, vilde være altfor farlig, thi ved et saadant Træsalg vilde gennemgaaende den største Del af de budte Summer kunne indvindes, medens Egnen saa vel som Staten i sin Helhed led stor Skade.

Ved de slesvigske og holstenske Landvæsenskommissioners Nedsættelse 1768 blev Godsernes Salg nøjere overvejet i Henhold til Instruks af 16. Maj 1768. Derefter begyndte Godssalget, der først tilendebagtes omkring 1800. Men *Skovene toges fra* og er endnu Statens Eje. Drenderup solgtes 1793 i 13 Parceller, Fovslet 1797 i 37 Parceller osv. Avktionsplakater og Konditioner for Vargaarde* og Straarup findes (trykte) i det kgl. Bibliothek.

Nogle Aar efter at Jorderne var solgt, tog Udskiftningen fart. Og i den Tid blev de fleste af de talrige Diger, der nu rander Veje og Marker i de 8 Sogne, opført, forøvrigt til stor Ærgrelse for Jagtbetjentene,

* Vargaarde Mølle (Kjær Mølle) var dog allerede dengang en Arveforpagningsmølle (Kontrakt af $\frac{2}{7}$ 1745). I Modsætning til saadanne Arveforpagningsmøller stod Ejendomsmøllerne, f. Ex. Dalby Mølle (Kontrakt af $\frac{29}{6}$ 1846).

der protesterede stærkt imod dem, fordi de var i Vejen for Jagten.

KIRKER OG PRÆSTER.

Alle gamle Kirkebygninger i de 8 Sogne er opførte i den romanske Periode — der synes afsluttet her henimod Slutningen af det 13. Aarhundrede — dog med Undtagelse af den nærmest gotiske Kirkebygning i Vejstrup, der blev nedrevet 1839. Ogsaa de gamle Kirker i Vonsild* og Ødis, der blev ombyggede henholdsvis 1823—24 og 1856—57, var opførte i romansk Stil. Hovedalteret i Vejstrup Kirke — der har altsaa været flere Altere — var ifølge et Dokument, der 1665 fandtes i Alteret i en Blyrulle, oprindeligt opført 1471. Kirken i Stenderup fik 1386 Ret til *Aflad*.**

Der synes i Egnen i den katolske Tid at have været to Kirkebygninger mere. Saaledes fortælles det i »Danske Atlas« (VII S. 150, Noten), at der i Grænse-skellet af Vejstrup Sogn 1780 saas »nogle temmelig store Stene i en aflang Firkant som Grundvolden til et Hus, i Øster og Vester med Enderne, hvorom fortælles, at der skal være bygt en Kirke til begge Sognene (Vejstrup og Hejls), men alt hvad som blev opbygget om Dagen, blev nedrevet om Natten.« Det sidste er et af de hyppigste Kirkesagn. Nu kender man i Sognet intet Spor af en saadan Kirke.

En anden Kirke eller maaske kun et Kapel har

* I Præsten S. C. Sallings Mindeskraft om Vonsild Kirkes Ombygning betegnes den gamle Kirke noget pietetsløst som »en gammel raadden Kasse med smaa Munke-Vinduer, og Muren var revnet i Hjørnerne fra øverst til nederst«.

** Hensigten dermed var at skaffe en bedre Kirkebygning, se Arrild Huitfeldt S. 571.

staaet mellem Bramdrup og Højrup. Disse to Byer — den sidstnævnte ligger nu syd for Grænsen — har ligget til Kirken, der i »Danske Atlas« angives at have været Annex til Ødis.

I den katolske Tid var Egnens Præster tvungne til at tjene to Aar i »Koret i Haderslev«, inden de fik Kald. »Koret« var Frue Kirke, tidligere Fialkirke af Slesvig Domkirke. Til Frue Kirke var knyttet et Kannikekollegium med en Kantor i Spidsen. Sproget ved Kannikekollegiet var Dansk.

Dette Kannikekollegium erhvervede efterhaanden betydeligt Jordegods. Da Limbækkernes stolte Adelslægt i det 15. Aarhundrede begyndte at synke ned til Forarmelse, var Kannikekollegiet i Haderslev saa velhavende, at det af denne Families Gods købte to Gaarde i Aastorp og en Gaard i Grønninghoved.*

Et Minde om den katolske Tid har man i Betegnelsen af Skærsilden som »Høkelbjerg Kro«. Høkelbjerg Kro er det gamle Navn paa »Frederikshøj«. Naar Sjælen paa Vej til Himlen passerede »Høkelbjerg Kro« (Skærsilden) og ikke kunde betale for sig, blev den holdt tilbage i Pant for Fortæringen. Dette oplyses ved følgende Historie: Først døde Provsten, saa døde en af Sognemændene Jens, og nogle Dage efter laa Provstens Tyr død i sin Baas. Dermed hang det imidlertid saaledes sammen: Provsten havde Penge nok hjemme, men han havde faaet alt for faa med til den lange Rejse, altaa blev han holdt tilbage i Høkelbjerg Kro. Saa kom Jens, han havde slet ingen Penge med og sad altsaa ogsaa fast. Men Jens,

* Skødet, der er dateret 14. Juli 1440, findes i C. M. A. Mathiesens Aktstykker til Oplysn. om Kannikekoll. i Had., Side 16. Skriftet er Særtryk af Geheimearkivets Aarsberetninger 1856. Kannikekollegiet ejede flere Gaarde i de 8 Sogne. Se sammest. S. 66 og 70.

der saa tit i levende Live havde maattet gaa andres Ærinder, maatte saa ogsaa til det efter sin Død. Han drog tilbage og hentede Provstens Tyr og red til Høkelbjerg paa den. Med Tyren betalte de for deres Fortæring slap saa begge videre.*

Ved »Sjælegaver« fik Sjælen Tærepengene med. Netop en Ko anvendtes ofte som Sjælegave. Det var nemlig — ogsaa efter Reformationen — Skik ved Begravelser at skænke Kirken en Ko. Naar Følget bar Liget til Kirke, blev Koen trukket foran Kisten (»Ligfærdsko«). Bagefter gav Kirkeværgerne Koen til en Mand i Sognet** mod at der af ham og hans Efterkommere paa Gaarden til evige Tider skulde betales en Afgift til Kirken, Kopenge eller Koleje. Man siger i det juridiske Sprog, at Koen blev en »Jærnko«, idet den »konserveredes« i Besætningen. Endnu til vore Dage er der i de fleste Sogne her svaret Koleje.*** Afgiften er nogle faa Øre om Aaret.

Reformationen i Haderslev Amt begyndte allerede saa smaat 1524 i Vilstrup ved Haderslev, hvor Pastor Bøje (Boëthius) prædikede Lutherdommen, men først da Hertug Christian (senere Kong Chr. III) begyndte sin Reformationsgerning, der gennemførtes i Løbet af et Par Aar ved to indkaldte tyske Mænds Hjælp, kom de 8 Sogne med. En Pastor Gregers i Stenderup skal dog 1529 være død som Katolik, og om en anden Præst, Knud Jensen i Vejstrup, der virkede over en Menneskealder senere, fortæller et Sagn, at

* Fejlberg: Jydsk Bondeliv, S. 361—62.

** En Anordning, udstedt af Kay v. Ahlefeldt og Steph. Klotz (Superintendenten), dateret Haderslev 20. Avg. 1650, paabyder bl. a.: at »Kirkens Køer skal blive i gode og visse Gaarde, og deres Navne, som nu besidder Køerne, skal udi Kirkernes Bøger antegnes.« (Stenderup ældste Kirkebog.)

*** 1739 Koleje i Dalby 1 Mark 15 Skilling 6 d., Vonsild 13 Sk., Hejls 1 Mrk. 8 Sk., Vejstrup 1 Mrk. 6 Sk. 6 d. osv. Kirkeregnskaberne (Provsarkivet i Viborg). Koleje svares i Stenderup med 10 Øre pr. Styk.

Bønderne dræbte ham i Kirken, fordi han i Hjærtet var Katolik. Hvis Drabet forholder sig rigtigt med Hensyn til Aarstallet, har der dog nok foreligget andre Grunde. Pastor Niels Madsen i Bjært skal have antaget Luthers Lære for ej at afsættes; men »de katolsk-sindede var med ham velfornøjede«. *

Kirkegodset blev ved Reformationen som bekendt inddraget af Landsherren, og da den katolske Gejstlighed hidtil havde afholdt Fattigpleje m. m. blev en Del af Godset atter tillagt de saakaldte Hospitaller, Alderdomsforsørgelsesanstalter. En Del af Kannikekollegiets Gods blev saaledes henlagt til St. Hans Hospital i Haderslev. Enkelte Gaarde blev dog ved Frue Kirke. Et af Kirkens Kapeller, det Ahlefeldtske, var særligt velhavende og ejede ikke mindre end 9 Gaarde og et Par Landbol, altsammen givet til Kapellet som Sjølegave for et Drab. Men da Kapellet i 1541 forlodes af Præsterne, faldt alt tilbage til Familien Ahlefeldt paa Godset Gelting, og det blev da af denne Familie skænket til et Hospital i Ekernførde, Goschenhof. Saaledes opstod der her i Tyrstrup Herred tre forskellige Slags Fæstegaarde af Kirkegodset: Hospitalsgaarde, Frue Kirkes Gaarde (»Mariekirken G.«) og Gelting Tjenere. Ligesom de andre Fæstegaarde i Egnen er de nu overgaaede til Selveje. Dette skete kort efter at Grænsen kom.** Disse Gaarde var tidligere noget begunstigede ved lokale Byrders Fordeling og var saaledes fri for Ægter og tildels ogsaa for Indkvarteringer.

Efter Reformationen lettedes Befolkningen for $\frac{1}{3}$ af hele Tiendeydelsen (Bispetienden). Tienden ydedes

* Rhode S. 364. Endnu i 1585 svor man i Stenderup »ved alle Helgeners«. Man har vel brugt denne Formular af gammel Vane.

** Se »Fra Ribe Amt« 1904, S. 65—66.

som Korn- og Kvægtiende. Kvægtienden, der deltes mellem Præsten og Kirken, gaves kun i Grise og Lam, der dog ikke leveredes i Natura, men der betaltes for hver Gris og hvert Lam 4 Sk. til Kirkeværgerne. Men der var desuden i alle Sognene visse Naturalpræstationer til Præst og Degn, *Nandest* eller *Bør*. Det var væsentligst Smør, Brød, Ost, Æg, dog ogsaa Sild og andet. Oprindeligt var det frivillige Ydelser, men senere blev det fast Afgift, der for de fleste Sognes vedkommende* i 1845 omreguleredes tillige med Tjenden, hvorefter alle Haderslev Provstis Kirker forenedes til et fælles Ejerlag »Den fælles Kirkekasse«**. Ved Grænsereguleringen deltes denne, idet de 8 Sognes Kirker udskiltes og af Kirkekassens Formue 1. Jan. 1865 fik $\frac{8}{33}$ Del.

Endelig vedblev Højtidsofferet (se senere Pastor Rydes Opgørelse fra Vonsild). Størrelsen kunde jo variere en Del, eftersom Præst og Degn var afholdt. Sjældent gik det vel dog som i Sdr. Bjært, hvor Beboerne, der var vrede paa Præsten Frederik Riis († 1699), besluttede til Jul hver kun at ofre en Skilling. Præsten blev derover saa vred, at han bad til Gud om aldrig tiere at skulle modtage Gaver af disse genstridige Sognebørn. Hans Bøn blev hørt, thi han døde inden næste Offerdag.

Her som saa mange Steder Landet over var det Skik, at en og samme Slægt, Søn efter Fader, længe blev ved at beklæde Præsteembedet i et Sogn. Endnu mere almindeligt var det, at en ung Præst giftede sig med

* Otto Kier: Tiendevæsenet og den fælles Kirkekasse i Haderslev Provsti. Haderslev 1854.

** I Vejstrup kendtes endnu i Midten af 19. Aarh. *Nandest* i Natura. Bag Koret i Vejstrup Kirke er der to Værelser. Det ene benyttedes af Sognepræsten, det andet af Degnen, der her havde — Ostelager. Ostene var lavede af den *Nandest*, som Degnen fik leveret som Mælk.

sin Forgængers — ofte gamle — Enke. Var der Døtre, blev det dog gerne med en af dem, den følgende Sognepræst blev gift. I Ødis blev i ca. et Aarhundrede en Præstedatter altid gift med den følgende ny Præst.

Kirkeproget har altid her været Dansk, ligesom Kirkebøgerne i Regelen førtes paa Dansk. Af og til støder man dog her ogsaa paa tysk, navnlig i Begyndelsen af 19. Aarhundrede, saaledes i Stenderup Kirkebog. Kirkebøgerne begynder langt fra overalt med samme Aar. Længst tilbage naar Stenderup Kirkebog, der begynder 1656. Derefter kommer Vonsild (fra 1659, men skrevet senere), Vejstrup (1690, noget forbrændt), Ødis (1696), Bjært (1699), Taps (1714), Dalby (1726, en Del langt ældre Optegnelser dog i Pastor Rydes Fællesbøger for Vonsild og Dalby) og Hejls (1739). Mange Steder er Kirkebøgerne meget daarligt ført, andre Steder er Blade beskadigede eller ganske ulæselige paa Grund af Fugtighed.

Kirkeregnskabsbøgerne, der fra 1737 er ført i alle Sognene, er skrevne paa Tysk.

I forskellige Sager havde Gejstligheden dømmende Myndighed, saaledes gennem »Konsistorium« i Ægteskabssager. Konsistorialprotokollerne, af hvilken én (begyndt 1725) opbevares i Arkivet i Slesvig By udviser, at Konsistoriet ofte har haft saadanne Ægteskabssager til Behandling, og undertiden er det ikke blot Sognefolkene, men ret ofte Præsterne selv, der staar som anklagede for denne Ret. Sagerne er meget ofte af den Natur, at de ikke kan omtales, men Retten behandler dem i Protokollen saa indgaaende, at det ganske forbløffer Læseren.*

* Rhode har i sin »Haderslev Amt« ret indgaaende benyttet sig af Konsistorialprotokollerne fra Haderslev, der ogsaa yder vigtige Bidrag til Egnens gamle Skandalehistorier. Et Par af de »pæneste« Ægteskabshistorier i det 18. Aarhundrede har jeg omtalt i »Kold. Folkebl.« 1907 Nr. 149.

SKOLEVÆSEN.

Ser man de gamle Lovbestemmelser efter, vil man deraf kunne se, at der tidligt var tænkt paa et velordnet Skolevæsen. Christian IV udsendte 1646 d. 14. Dec. fra Rendsborg en Skoleanordning, der viste god Forstaaelse for Almueundervisningens store Betydning. Den indskærpedes i disse Egne ved et Cirkulære undertegnet af Lensmanden i Haderslev, Kay v. Alefeldt og Superintendenten, Vestfaleren Stephan Klotz, dateret 20. Avg. 1650. I dette Cirkulære hedder det bl. a.:

3. Paa alle Steder, udi hvert Sogn, skal en Skolemester forordnes og Skolerne udi de omliggende Byer afskaffes. Byer, som ikke over $\frac{1}{4}$ Vej ligger ud af Vejen og hvorsom ingen løbende Aaer eller nogen farlig Vej dennem dertil kan være forhinderlig, skal forskikke deres Børn til Sogneskolemester. Derimod de Byer som $\frac{1}{2}$ ja ved ofte en Mils Vej, som til Kirken hører, afligger, skal forundes at holde en egen Skolemester.

4. Paa alle Steder, hvor Skolemesteren udi Sognet intet vist og tilsagt Salarium er forordnet eller dersom ogsaa det samme er for ringe, da skal Sognefolkene alvorligt derhen formanet, har de Børn eller ikke, at give Sogneskolemesteren i Stedet for hans Løn aarligen noget vist, saa at Gaardmændene skal give ham en Skæppe Korn, Kaadnerne en 3 eller 4 Skilling (her læses udfor: Toftmænd 4 Sk. Landbol 2 Sk.) og de, som dertil er forsømmelige og fortrædelige, dennem da at lade exekvere og Skolepengene at lade udpante.

5. At Skolehusene udi Sognenes Opbyggelse forbedres og dersom de samme til andet er henvendt (anvendt), da ud igen at forskaffe og forordne de samme til deres forrige Brugning.

6. Skal Præsten hvert $\frac{1}{4}$ Aar en Gang udi Kirken eller andet Steds med Skolebørn holde Examen og saaledes tilse, at Skolemesteren med Ungdommen sig flittelig udi sit Kald forholder.

7. Skal de fattige Skolebørn, som slet og aldeles intet kan give deres Skolegæld (∴ Skolepenge) og derfor bliver for-

sømmet og ikke kan komme til Skolerne, forundes aarligen Penge udaf Kirkerne dertil, hvorudover da Provsten selv om saadanne Børns Armod kan sig bespørge og siden udaf Kirkepengene, naar Regnskab holdes, selver kan lade Mesteren betale.

8. Skal hvert Sogn herefter have fri Magt at holde en egen Skolemester, som kan undervise Børnene og lære dennem deres Catechismum.

9. Paa de Steder, hvor ingen tysk Prædiken bliver brugt som »hos den Jullantz Ort oc Grentze«, skal ikke den tyske Catechismum, hvilken der ikke forstaas, men den danske Børnene forelæses.*

Det ses af Kirkeregnskabsbøgerne fra første Halvdel af det 18. Aarhundrede, at der de fleste Steder er betalt for fattige Børns Undervisning, saaledes gennem lange Tider i Vonsild 6 Mk., Hejls 4 Mk., Vejstrup 5 Mk., Dalby 1 Mk. 15 Sk. 6 d.

Om de boglige Hjælpemidler, en Skolemester har haft til sin Raadighed i det 17. Aarh., faar man et Begreb ved at se en Oprensning af en saadan Skolemesters hele Bibliotek. Skolemester Gudmund Andersen i S. Bjært stævnedede i 1660** en Borger i Kolding, fordi han tilbageholdt alle hans Bøger m. m., som han betroede ham »i denne farlige og besværlige Krigstid nu forleden«. Han opregner Bøger med Værdi: »Den danske Bibel; en ny dansk Urtebog af København udgaaet 1648, som af Dr. Simon Pauli efter Hans Maj. Befaling er udgivet, koster mig 5 Rdl.; 4 eller 5 tilsammen indbundne Bøger om alle Dommers og Kongers fornemste Bedrifter, hvilke jeg haver for 4 Rigsdaler; en ny dansk Rejsebog 2 Rdl.; en Huspostil 2 Rdl.; en Bog om alle de fornemste Lande i Verden, deres Tro og Skik, 1 Rdl.; en Bog, kaldes Husfaderens Lærdom, 1 Rdl.; en Bog, kaldes

* Her efter Stenderups ældste Kirkebog Side 106 ff.

** Kolding Tingbog 1660, Pag. 151.

de Gamles Lærdomme = 2 Mk.; en Bog med Katekismusforklaring = 2 Slettedaler; Henrik Smids Lægebog = 1 Rdl.; en ny Sirachs Bog og en ny Regnebog = 3 Mk.; en Mendottebog (?) samt med den Gud Herrens Forklaring = 3 Rdl.

n	u	a	h	n	e	b	ø	i	K	i	ø	b	e	n	h	a	u	n
u	a	h	n	e	b	ø	i	K	h	K	i	ø	b	e	n	h	a	u
a	h	n	e	b	ø	i	K	h	c	h	K	i	ø	b	e	n	h	a
h	n	e	b	ø	i	K	h	c	i	c	h	K	i	ø	b	e	n	h
n	e	b	ø	i	K	h	c	i	r	i	c	h	K	i	ø	b	e	n
e	b	ø	i	K	h	c	i	r	e	r	i	c	h	K	i	ø	b	e
b	ø	i	K	h	c	i	r	e	d	e	r	i	c	h	K	i	ø	b
ø	i	K	h	c	i	r	e	d	i	d	e	r	i	c	h	K	i	ø
i	K	h	c	i	r	e	d	i	r	i	d	e	r	i	c	h	K	i
K	h	c	i	r	e	d	i	r	F	r	i	d	e	r	i	c	h	K
i	K	h	c	i	r	e	d	i	r	i	d	e	r	i	c	h	K	i
ø	i	K	h	c	i	r	e	d	i	d	e	r	i	c	h	K	i	ø
b	ø	i	K	h	c	i	r	e	d	e	r	i	c	h	K	i	ø	b
e	b	ø	i	K	h	c	i	r	e	r	i	c	h	K	i	ø	b	e
n	e	b	ø	i	K	h	c	i	r	i	c	h	K	i	ø	b	e	n
h	n	e	b	ø	i	K	h	c	i	c	h	K	i	ø	b	e	n	h
a	h	n	e	b	ø	i	K	h	c	h	K	i	ø	b	e	n	h	a
u	a	h	n	e	b	ø	i	K	h	K	i	ø	b	e	n	h	a	u
n	u	a	h	n	e	b	ø	i	K	i	ø	b	e	n	h	a	u	n

Af en Skoleholders "Prove".

Man faar egentlig ikke Indtryk af, at denne Lærer er saa daarlig forsynet.

Et langt mørkere Indtryk af Skoleundervisningen faar man af Pastor Rydes Optegnelser, hvoraf en Del er aftrykt omstaaende. Sandsynligvis er det efter Svenskekrigen gaaet stærkt nedad Bakke ogsaa hermed. Der er sikkert ogsaa et langt Spring mellem Forordningerne og Virkeligheden. Dette Spring var

endnu til Stede i Rhodes Tid. Han udtaler: »I Hen-seende til danske Skoler klager man her ligesom i Danmark. En dansk Skoleholder har her aarlig indkommen Værdi af 18 Rdl., højt og stort er 30 Rdl., Karle, som har lagt sig efter at skrive den dejligste Skrift, som viser deres Geni ved de allerintrikateste Regnestykker*, som gør sig en Glæde af at slide sig op i Skolen, ja en Ære. Degnene derimod sammesteds har større Indkomst end en kongelig Tolder, fire Gange saa meget som en Postmester; mon de ikke æde Skoleholdernes tilkommende Brød?«

Han henviser til, at det haderslevske Konsistorium 30. Jan. 1663 befalede, at enten skulde Degnene selv holde Skole eller dertil holde en dygtig Person, men han tilføjer: Hvad har alt dette hjulpet? — Dette var en Ordning, der først naaedes omkring 1800.

Her som overalt var det Skoleloven af 24. Aug. 1814, der skabte helt ordnede Forhold. Senere fulgte det for Haderslev Provsti 25. Juni 1830 udstedte Regula-tiv for Landsbyskolerne. Heri fastsættes alt vedrø-rende Lærerløn, Fribolig, Have, Brændsel osv. En-hver Lærer skulde (undtagen ved Fovslet Skole) kunne

* I Kolding Raadhusarkiv ligger en Skrive- og Regneprøve fra en saadan »Karl« (Anders Hansen, Tyrstrup Skole), der 1717 søger om Posten som dansk Skoleholder i Kolding. Foruden nydelige Prøver paa Prentning, er der et Hæfte med »intrikate« Regneopgaver, deriblandt omstaaende Bogstavkvadrat, hvor man fra Bogstavet F i Midten i alle Retninger (følgende lodrette og vandrette Linjer udad — Taarnets Bevægelser paa et Skakbrædt) overalt læser »Friderich, Kiøbenhavn«, Navnet paa Landets Konge (Fr. IV) og Hovedstaden. Endnu intrikaterere er en Opgave i Bogstavregning, der har de to Facit »*Soli Deo Gloria*« (Gud alene Æren) og »*Amen*«. Forøvrigt er der gode, almindelige Regneopgaver, deriblandt geometriske og en Kvadratrodsuddragning.

holde 2 Køer og 4 Faar. Skolerummets Størrelse fastsattes til 10 □ Fod for hvert Barn, mindst dog 7 □ Fod. Der var da 9 Skoler i de 8 Sogne (en i hvert Sogn, undtagen i Bjært Sogn, hvor der var to, Agtrup og Bjært). Nu er der i de samme Sogne 17 Børneskoler. Forøvrigt skal der her mindes om, at der i disse Egne var Heldagsskole længe før end i Kongeriget.

RETSVÆSEN.

»De slesvigske Bønder er ikke meget hengivne til Drik og Spil«, siger Danske Atlas, »men deres største Fejl er den overmaade Trættekærhed for Sager af ringe Betydning«. Det er muligt, at Forfatteren har Ret, thi den sønderjydske Bondes Retsbevidsthed er skarpt udpræget, og han bøjer sig ikke, naar han mener han har Retten paa sin Side. Det er en Egenskab, som sønderjydske Bønder har haft Brug for.

Med Hensyn til Retsvæsen, da gjaldt Valdemar Sejrs *Jydske Lov* her, ogsaa efter den Tid, da Christian V.s danske Lov traadte i Kraft i Kongeriget. En nyere Straffelov og Procesordning var dog kommen til i det 18. Aarhundrede. I det nuværende Sønderjylland er de sidste Spor af Jydske Lovs Gyldighed først fjærnede i Aaret 1900. Her i de 8 Sogne blev denne Lov med de tre Former af Nævninger ved Herredsting i fuld Kraft, nemlig »Sandemændene«, »Ransnævninge« og »Stokkenævninge« (Togsmænd).

Tingmøderne kan med Rette betegnes som det offentlige Livs Pulsslag, og det maa betragtes som et meget alvorligt Tab for Lokalhistorien, at de ældre Tingbøger for Tyrstrup Herred er spørløst forsvundne. Hverken

danske eller tyske Myndigheder ved, hvor de er blevne af.*

Herredet har næppe i gammel Tid haft nogen fast Tingplads. En Tid synes Tinget at være holdt paa *Tinghøj ved Straarup*; senere holdtes det paa »Tingskovhede« (Aastorp Mark). Det sidstnævnte Sted var endnu 1780 betegnet ved en Stensætning. Her har

Tinghøj ved Straarup.

Tinget sikkert været holdt i det 17. Aarhundrede, da Herredsfogden (en Bondemand, der beklædte denne Post) altid synes at have boet her i Nærheden. Fra Tingskovhede flyttedes Tingstedet til Aller, hvor der senere opførtes et Tinghus.

Tinghøj ved Straarup er en af de interessanteste Pladser, Egnen har næst efter Skamlingsbanke. Forhaabentlig vil det lykkes at faa Pladsen fredet, saa at det ikke skal gaa dette Sted ligesom den prægtige Langdysse »Toreshave« (Torshov), der tidligere laa nord for Binderup i Nærheden af »Torshøj« og som

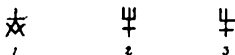
* Ved Amtsretten i Haderslev opbevares dog Tyrstrup Herreds Tingbøger fra ca. 1713 til henimod samme Aarhundredes Udgang. Derimod synes Tingbøgerne fra den Tid til 1860 borte ligesom de ældste Tingbøger.

maalte 100 Fod i Længden og 60 Fod i Bredden. Allerede i 1864 var dette Minde ganske ødelagt.

Til den gamle Pil paa Tinghøj knytter sig det Sagn, at naar den falder, skal Straarup brænde. Lignende Sagn findes flere Steder hernede.

Retssproget i hele Haderslev Amt var selvfølgelig — folkelig som Rettens Pleje var — i ældre Tider udelukkende Dansk*. Nogle ganske enkelte Dokumenter er affattede i det tyske Sprog paa Grund af, at de Personer, de angik, var indvandrede og ikke forstod Dansk. Først i det 18. Aarhundredes Slutning trængte Tysken ind ved Herredstingene i Haderslev Amt.

Derimod var det Sprog, som Administrationen benyttede, i Reglen Tysk, ligesom Hertugerne og efter dem om ikke just Kongerne, saa dog de fleste af deres overordnede Embedsmænd talte Tysk og krævede Tysk igen. Allerede inden det 18. Aarhundredes Udgang naaede Administrationen i dette Punkt saa vidt, at næsten alt, hvad der ahang af Øvrighederne, affattedes paa Tysk lige fra Tillysning af Avktioner til Skattebøger, Resolutioner osv. Selv en Vejsten, der stod sønden for Kolding og viste Amtsgrænsen, bar det tyske »Amt Hadersleben«. I den nationale Vækkelsestid blev den tyske Indskrift dog hugget bort og en dansk sat i Stedet. Stenen ligger nu ved Indgangen til Musæet paa Koldinghus.

Bomærker fra Egnen.

1. Hans Jenssen i Agtrup, Tingholder 1622. 2. Niss Kielsen i Aastorp, Sandemand 1632. 3. Peder Anckersen i Aastorp, Herredsfoged 1626.

* Dette indrømmes ogsaa af den tyske Forfatter, Prof. Aug. Sach i hans Bog »Das Herzogt. Schleswig-Holstein«, 1907. Bind III, S. 324.

FRA DE GAMLE HJEM.

I mange Henseender var denne Egns Bondestand fordelagtigt stillet fremfor i de fleste Egne af Kongeriget. Her fandtes fra det 16. Aarhundrede ingen Adel, og Stavnsbaand kendtes ikke. Hoveri har der vel været hist og her, men det var kun ubetydeligt, Vedligeholdelse af Gærder om Krongodserne og lignende. Hovedmængden af Befolkningen var vel nok kun Fæstere, men under Kronens milde Styrelse nærmede deres Stilling sig Arvefæsteres*. Enkelte Selvejergaarde i Egnen havde endnu bedre Kaar, navnlig var Ejerne mere frit stillede med Hensyn til Arvefordeling. Og dog var der, særlig efter det 17. Aarhundredes Krige, yderst smaa Kaar. Dyrkningsfællesskabet, der senere skulde vise sig saa skadeligt, var i hine onde Tider vist nærmest en Fordel, der hjalp de af Ulykker og Fattigdom sløvede igennem sammen med de mere velstillede.

Rhode priser 1775 Befolkningens Flittighed og Dygtighed. »Folket er flittigt og økonomisk. De konsulere ikke Vanen, saafremt de i deres Indkomme forudse nogen Fordel, skulde de end hente den i andre Lande og Riger. Til Flittighed bliver de fra Barndommen vant; man finder en Bøndes Tjenestekarle sjældent her som i det slaviske Sjælland og Lolland at ligge fra Sol gaar ned og indtil Sengetiden og række sig paa Bænkene. — Kvindfolket er her dets Levetid ikke ledigt. Kan de ikke tjene længere, saa væver, strikker, knip-ler og spinder de, og deslige.«

»Bønderne klæder sig her i Vadmel, nogle af de rigere samt Møllerne undtagne, som klæde sig i graa og blaa Klæde**.« Om Konerne har Pastor Rhode

* P. Lauridsen i »Sønderj. Aarbøger« 1889, S 96.

** Møllerne var altid lidt mere æstimerede end Bønderne. Ved Audien-ser hos Amtmanden fik Møllerne Foretræde for de almindelige Bønder.

endnu en hel Række rosende Ord, »men« — slipper det ud — »de taaler heller ikke vel at sættes irette og lastes«.

Ogsaa den tyske Forfatter, Dr. Georg Hanssen* roser Befolkningen, men han kritiserer dens Lyst til kun at lægge sig efter, hvad der »kan betale sig«. Det er vel ogsaa i den Retning, at der i vore Dage undertiden rettes en Bebrejdelse til Beboerne i de 8 Sogne, at de er for stærkt optagne af økonomiske Spørgsmaal til rigtig at leve med i aandelige.

Samme Forfatter vil vide, at der her i 1833 i Regelen pløjedes med tre Heste spændte i Rad.

Han fortæller endvidere, idet han omtaler forskellige Skikke i Østeramtet, at ved Brylluper tog Gæsterne selv Kniv og Gaffel med, naar Bedemanden ikke havde givet anden Besked.

I de 8 Sogne findes endnu Repræsentanter for de gamle sønderjydske Bondegaarde. Nu er der vel kun én komplet gammeldagsbygget Bondegaard tilbage, nemlig den gamle Gaard i Grønninghoved, der tilhører Højskoleforstander Himmelstrup. Gaarden staar ubenyttet, og dens Skæbne er vel tvivlsom, om den ikke erhverves af Bygningsmusæet i Lyngby, som det er paatænkt. Endnu bedre var det, om Egnen kunde erhverve Gaarden, og føre den tilbage til sin oprindelige Stil og omdanne den til et Landbrugsmusæum. Staten vilde antagelig ikke nægte sin Støtte hertil.

I Stuehuset, der er af Bindingsværk, kan den oprindelige Form endnu ret tydeligt paavises. Stuehuset eller »Indhuset« var oprindeligt udelukkende af Træ (»Bulhus«**). Naar Stenene fjærnes af Tavlene, ses i Tømmeret den Fals, hvori Plankerne har siddet. Lige-

* Statistische Forschungen, Amt Hadersleben. Trykt 1833.

** Bul betyder egentlig Træstamme, men der menes her Bulfjæl, Planke. Navnet Bul findes i Bulværk, Buløkse.

som alle de gamle Indhuse paa denne Egn var ogsaa dette oprindelig bestemt til at huse baade Mennesker og Kvæg. Det deltes i Kløve, Pisel*, Fremgulg og Baas. Kløven var delt i Kamre, medens de øvrige Rum gik helt igennem Huset fra den ene Ydervæg til den anden.

Denne helt middelalderlige Form staar som et Udviklingsled af den gamle frisiske Gaard, hvor Mennesker og Kreaturer ikke blot levede under samme Tag, men i samme Rum.

Indhuset i Grønninghoved er indvendig beklædt med Brædder (Egefjæl). Gaarden har flere smukke Enkeltheder i Træ som i Jærnbeslag. Fyldinger og Indfatninger af en Del af Dørene i Stuehuset er af en meget gammel Form. I Storstuen er Egebjælkerne, der er fuldkantede og af anselig Længde, støttet af Konsolstykker fra Stolperne. En gammel Mand kan endnu erindre, at der var »Baas« i Indhusets østre Ende, selv om han ikke kan mindes, at denne Del af Huset har været benyttet til Kreaturer.

To Lader, den østre og den vestre, staar endnu velbevarede som Bullhuse. Egeplankerne er flere Steder over Alen brede. Paa den vestre Lade har der siddet et Løsholt over en Dør. Løsholtet gemmes endnu. Det bærer Aarstallet 1605 og et uforstaaeligt Brudstykke af en Indskrift. Gavlene af disse Udhuse bærer »Brand«. Flere Steder var der paa saadanne Husbrande anbragt en Vejrføj**.

* Pisel nævnes f. Eks. i en Købekontrakt fra Dalby 1745 i »Familien Linds Stamtavle«, trykt 1905, S. 105.

** Se det nederste Billede tilhøjre paa Aar bogens Omslag. Billedet forestill er et Parti fra den gamle Ravnske Gaard i Vejstruprød. Gaarden, der var den bedste Repræsentant for de gamle Gaarde af Bul, blev desværre ikke bevaret. En Del af denne Gaard er i en noget forandret Skikkelse anvendt som Villa ved Fredericiavej. Gaarden er udbildet i Mejborgs »Slesvigske Bondergaarde«, Fig. 234—238, og i »Gamle danske Hjem«, Fig. 135.

Foruden i Grønninghoved er der hist og her i de 8 Sogne enkelte Lader, der helt eller delvis er opført af Bulfjæl. Deres Tal er dog nu meget ringe. Om Bulhuse se forøvrigt Aarbogen for 1906, S. 218.

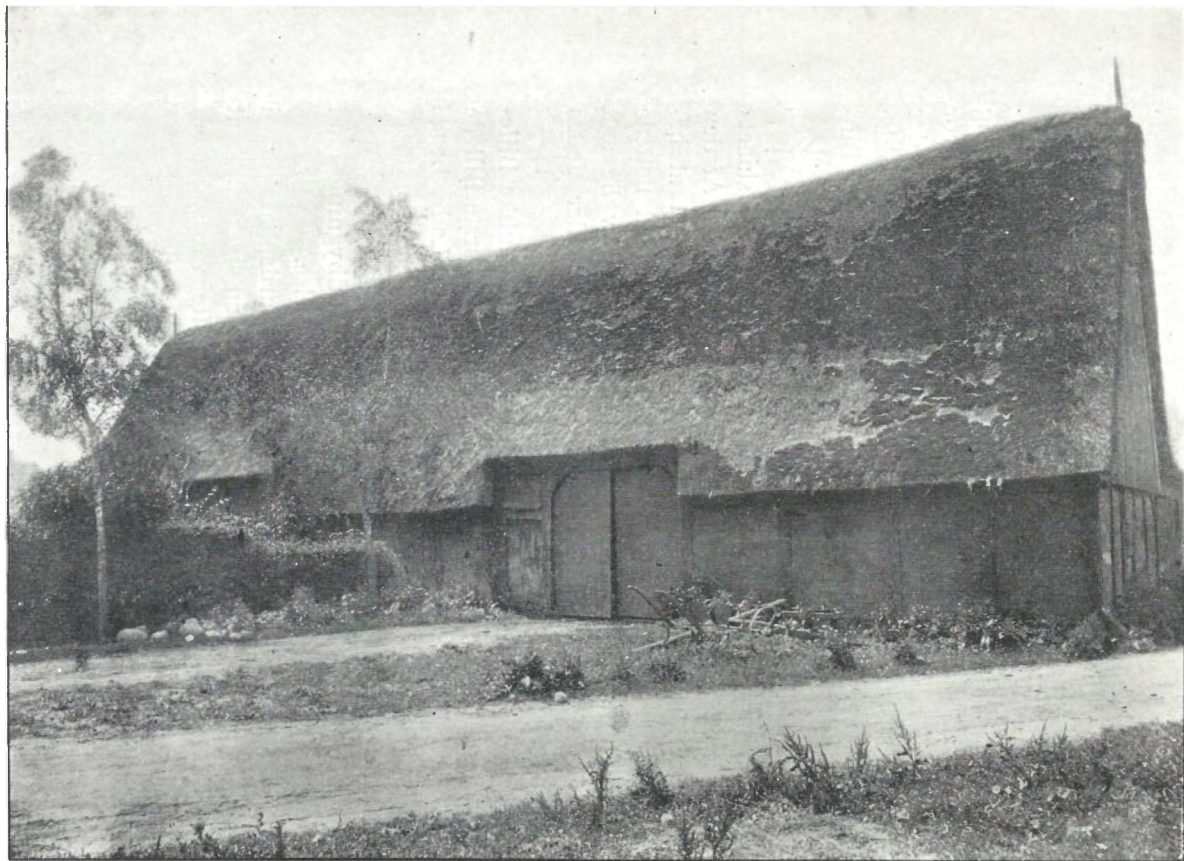
De gamle Lader af Bul var som Regel ikke rummelige, men ældre Folk siger, at Kornet holdt sig bedre i dem end i murede Lader. I Staldene, hvor der manglede indvendig Træbeklædning, var der med Bulhusene forbundet den Ulæmpe, at de ikke var fri for Træk. Selv om Egeplankerne i hver Binding var fugede ind i hverandre (ved »Svineryg«)

saa havde Tø og Væde, Varme og Kulde dog »slaaet« Træet, saa Vind og Vejr fandt Vej igennem. Af den Grund brugte man undertiden om Efteraaret at behænge Væggene, hvor Kreaturerne stod, med flettede Halmmaatter, men i Løbet af Vinteren blev de ædt af Kreaturerne, og næste Efteraar maatte der flettes nye.

Vi ser os her i Stand til at bringe to smukke Billeder fra Gaarden i Grønninghoved. Det første Billede forestiller den vestre, det andet den østre Lade, begge set udefra. Til højre paa førstnævnte Billede ses et lille Hjørne af Indhuset.

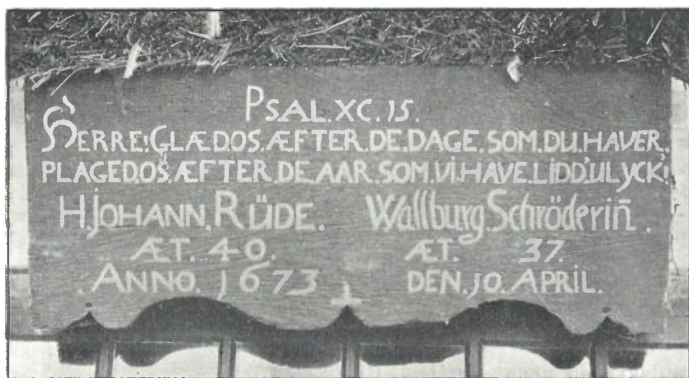
Gaardens Firkant lukkes af en Staldbygning mod nord, men denne er af nyere Oprindelse.

Midt paa en saadan firkantet Gaardsplads laa i Regelen Møddingen. Dr. Georg Hanssen siger 1833, at saadanne Møddinger her i Eggen ofte var saa pænt afdækkede, at Husmødrene kunde benytte dem som Blegeplads.

PRÆSTEN I VONSILD.

I Aarene 1659—1707 var Pastor Johannes Ryde (eller Rhüde) Sognepræst for Vonsild og Dalby Menigheder. Fra 1691 var han tillige Provst for Tyrstrup Herred. Han var født i Tønder 1633 og kaldte sig undertiden af den Grund Tunderensis. I Krigsaaret 1659 var hans Forgænger, Pastor Anton Madsen Raff død i Kolding af »Pest« (Sprinkelsyge«)* — der døde det Aar i Haderslev Amt 28 Præster enten af

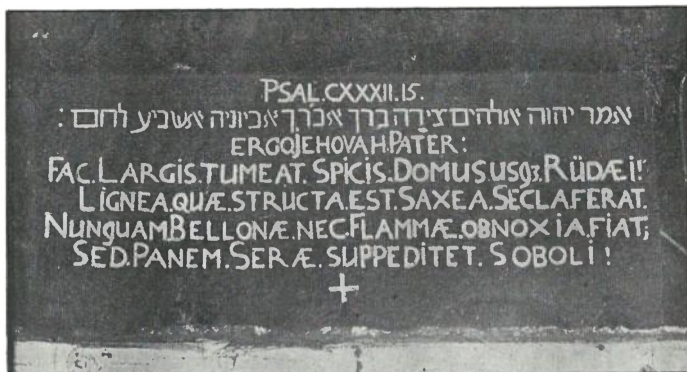
Tavle paa Vonsild Præstegaard.

den smitsomme Sygdom eller for Fjendehaand — og Aaret efter blev Ryde gift med Enken, Valborg, født Schrøder.

Ryde har efterladt sig udmærkede Kirkebøger, der foruden at være særdeles omhyggeligt førte, er meget snaksomme. I Kirkebøgerne er der f. Eks. i Regelen indført nøjagtige biografiske Oplysninger om hver enkelt Afdød (se Degnens Historie), og ofte er der Oplysninger, der i høj Grad bidrager til Forstaaelse

* Exanthematisk Tyfus = Plettyfus.

af Tiden. Endelig har Ryde efterladt sig en Bog, som han kalder »Intimationes«. Det er Meddelelser, som han har givet Menigheden. Aabenbart er disse Meddelelser indførte i Bogen for at huskes paa Prædikestolen, og derfor er der ved de Meddelelser, der skulde gives i Vonsild Kirke, sat et *V* og ved dem, der var bestemt for Dalby Menighed, et *D*.

Tavle paa Vonsild Præstegaard.

Indskriften er: Psal. CXXXII. 15.

(Hebraisk). Gud Herren sagde: Dette Sted vil jeg visselig vel-signe, jeg vil mætte dets Fattige med Brød.

(Latin). Derfor Gud Fader!

Lad Rydes Hus altid svulme med rige Aks!*

Det er bygget af Træ, lad det bære klippetunge Tider!

Lad det aldrig hjemfalde til Krig eller Ild!

Men lad det give en sildig Slægt rigeligt Brød!

Pastor Rydes Optegnelser har tidligere været offentligt omtalt, idet Pastor M. Mørk-Hansen i »Wisbechs Almanak« for 1884 og 86 har omtalt og aftrykt nogle af dem. Gjort opmærksom paa disse paalideligt gen-

* Tavlen har vistnok været ophængt paa en Ladebygning (Bulhus).

givne og omhyggeligt kommenterede Uddrag, undersøgte jeg i Sommer Originalen nøjere og tog en Del Uddrag, dog undgaaende, hvad der allerede deraf er trykt paa en enkelt lille Notits nær om Jagt paa vilde Dyr. De her fremdragne Optegnelser angaar særligt *dagligt Liv*. For Letlæselighedens Skyld er den gamle Retskrivning fraveget, men Gengivelsen er ordret, og alle gamle Ord og Vendinger er overalt fastholdt.

Pastor Ryde lod paa Præstegaarden anbringe nogle Tavler med Indskrift, der er ialt tre. De findes endnu paa Præstegaarden, idet de af Pastor Johannes Clausen, der fandt dem gemt i Udhusene, blev anbragt over Stuehusets tre Indgangsdøre. To af disse Tavler gengives her.

Den ældste af Kirkebøgerne — der som allerede nævnt er skreven senere — indeholder følgende Redegørelse over Vonsild i 1697:

»Wonsiel Biuis Indbyggere

oc Rictigt Mandtall, som efter Hr. Ambtsforvalters anfordring bleff opsatt Ao 97, d. 4. December.«

Jeb Pedersen ½ Gaard.

Han har 1 Landbol »Lowenborg« kaldet. Deri bor en gl. Mand Jens Sørensen. Noch 1 Landbol-Hus med ingen Skorsten udi. Det beboer Christen Iwersen.

Peder Hack ½ Gaard.

1 Landbolshus. Deri bor Hans Jising. Noch er i samme Hus en Rytterbolig, deri er Hans Eggers. Item er paa hans Stavn et Aftægtshus, deri bor en Daglønner Jens Jensen.

Niels Henrichsen ½ Gaard.

Paa denne Gaards Grund har Formanden Jørgen Rasmussen solgt og skødet et Landbolssted til Hr. Ridefogden Syndermand, paa hvilket bor 2 Mænd, Matz Sawmand og Knud Hiuler. Og har Jørgen Rasmussens Hustru hendes Værelse hos Niels Henrichsen i Gaarden, medens Manden tjener i Byen.

Mathis Jessen 1/2 Gaard.

Haver et Landbolssted. Derpaa bor en gammel Mand Michael Tøgersen, der sig vel i den skaanske Krig lod bruge. Blev fangen ført fra Land Rygen til Sverig, Livland, Lapland og til de russiske Grænser. Huset har han købt, og han har sin Fætter Jess Tøgersen hos sig, der paa kommanderet Rytterrejse fra Schaanø til Sjælland fik Koldfyrr i Benet, at det Anno 77 maatte afsaves.

Jochim Snoor 1 Gaard.

Haver hos sig paa Gaarden 1 Aftægts hus. Deri bor en Skrædder Laurs Mickelsen. Noch har han et langt Landbolshus, men nu forfalden. I den ene Ende bor en Daglønner Anders Iversen Meng, i den anden Ende sidder Gaardens forrige Hustru, medens hendes Mand Claus Andersen kom fra Gaarden og har ladet sig antage til en Soldat i Fredericia. Noch 1 Daglønner Peder Andersen.

Lawe Andersen 1 liden Gaard.

Han har en Boelse i Gaarden hos sig. Deri bor to Daglønner Oluff Matzen og Reimar Arends. Noch har han i sin Hustoft ved Kirken en Smedie. Noch 1 Landbol. Deri bor Lass Lassen og en Rytterbolig ved Enden. Derudi er Lorents Hansen Rytteren.

Hans Nielsen 1 liden Gaard.

Haver et lidet Landbolshus i hans Hustoft ved Kirken. Deri bor hans Dattermand Morten Clausen Skrædder og den gamle Thomas Pottemager.

*Matths Jensen 1 liden Gaard.**Laurs Toniussen 1 Gaard.*

Haver et Landbolshus; deri bor gamle Jeb Thomsen Hju-ler og i Enden er en Rytterbolig, deri er Fritrich Rüwitz. (Senere er tilføjet: Det brændte af Ao. 1701).

*Jess Rasmussen 1 Gaard.**Niss Tingleff 1/2 Gaard.**Jesper Clausen 1/2 Gaard.*

Denne Halvgaard har to Landbolshuse. Det ene bebor Villads Pedersen Træskomand og Peder Sørensen, en Dag-

lønner. Det andet bebor Matths Muurmand og en Enke, Vævkvinde Bold Christians. (Senere: Det brændte af 1701).

Jeb Laursen 1 liden Gaard.

Anders Pauelsen $\frac{1}{2}$ Gaard.

Han haver et Landbolshus, i hvilkets østre Ende er en Rytter Peter Berg, og i den vestre Ende bor Claus Pedersen. Noch har han og hans Medgaardmand Jørgen Sørensen 1 Hus staaende norden Byen. Deri bor Coldings forrige Portner Anders Mortensen.

Jørgen Sørensen $\frac{1}{2}$ Gaard.

Han haver 1 Landbol kaldet Hyldhus. Deri bor Jakob Hansen Wacker og Laurs Nielsen.

Brydis Væring $\frac{1}{2}$ Gaard
er ikke bebyggt.

Jess Andersen 1 liden Gaard
har paa sin Grund 1 Hus. Deri bor en gammel afdanket Korporal, som holder Skole og er læmlæstet.

Anders Persen Snedker $\frac{1}{2}$ liden Gaard.

Mell salig Hans Persens $\frac{1}{2}$ Gaard.

Christen Nielsen $\frac{1}{2}$ Gaard.

Thomas Hansen Kild $\frac{1}{2}$ Gaard.
Hos ham bor en Inderst, der før havde Gaarden.

Laurs Jessen.

Peder Nielsen $\frac{1}{2}$ liden Gaard.

Foruden da er her to Landbol paa Kronens Jord, som er *Anders Jepsen Smed* og *Selchen Jespersen*. Denne har ogsaa en Rytterbolig hos sig (Senere: brændte af 1701) og der er 1 Kirkested, hvorudi en Hustru bor, hvis Mand er bortdragen (Senere: Og en gammel Mand Bonnick Dynsen er der tilhuse).

At alt dette sig saaledes og ikke anderledes befinder, testerer jeg.

Johann Rüde.

De saakaldte Kongehuse ved Vejene er *Poul Christensen* og *Rasmus Nissen*.

Et andet Sted nævnes »det sønderste Konghus«, hvori der bor en Post og »det nørreste Konghus neden for Kolding«. Dette sidste er altsaa det nuværende »Kongehus«. Kongehusene, som Amtmanden raadede over, laa tæt ved »Kongevejen«, der gik noget anderledes end den nuværende Haderslev Landevej. Den gik nemlig fra Kolding til Vonsild og derfra over Aastorp, Høkelbjerg (∩: Frederikshøj), Tyrstrup og Bjerning til Nørretorv i Haderslev. (*Landevejen* gik derimod over Vonsild, Sjølund, Aller, Bøgeskov og Errigsted til Haderslev*.

Dele af den gamle Kongevej staar endnu flere Steder, saaledes lige syd for Kolding, ved Vonsild Skov, tæt ved Aastorp o. fl. St. »Bomhusene«, der nu ligger ved Vejen og som findes lige til sønden for Slesvig By, er opførte 1853—55, da den nuværende Landevej Kolding—Haderslev anlagdes.

I flere af Kirkebøgerne er de enkelte Stykker betegnede ved Smaabilleder. Udfor Beretninger er der tegnet en Alterkalk, udfor Begravelser en Firkant med Kors fra Hjørne til Hjørne (en Grav) eller et Dødningehoved med korslagte Ben under. Da der 1685 ringedes for Enkedronningens Lig (»hver Gaard, hel og halv, skal ringe sin Omgang, to Timer hver Dag, fra 10—11 og 5—6«) tegnes der en Krone over Graven. Udfor Kirkegangskoner er der tegnet en Fugl (en Due?) eller et Dyr (Lam?).

Ugens Dage er angivne ved Kalendertegnene (Planettegnene). Mandag ved en Halvmaane, Tirsdag ved Tegnet for Planeten Mars, Onsdag = Merkur, Torsdag = Jupiter, Fredag = Venus, Lørdag = Saturn og Søndag = Solen, ∩: en Kreds med en Prik i Midten.

* Smlign. Rhode S. 97. De gamle Landeveje er tydeligt afsatte i Danckwerths Atlas 1652.

Sproget er djærvt og fyndigt. Ofte røber Forvekslinger af Artikelen *en* og *et*, at Præsten talte Jydsk. Det djærve er det fremherskende i Præstens Optegnelser. Det er saa lige meget, om hans Ord gaar ud over Mænd eller Kvinder. Han kan godt sige en stærk Dadel til Kvinderne, som f. Eks. et Sted, hvor han beklager sig over, at de »bliver staaende paa Kirkegaarden og opholder hverandre med Latter og Snak til Evangelium er læst og vel længere, menende Bøn og Sang hører ikke til Guds Tjeneste«.

Uddrag af Kirkebøgerne.

En Degns Liv og Levned.

☒ Torsdagen efter Quasimodogeniti (første Søndag efter Paaske 1686) begravede jeg min Degn, salig Matths Jensen. Var født her i Vonsild 1633 in Septembri efter ærlige og kristelige Forældre. Hans Fader var den ærlige og velagtede Mand Jens Matthesen*, der blev begravet i den onde Tid Anno 1659 den 17. November, en Lørdag, for 26 Aar siden, 67 Aar gammel, hans Moder den ære- og dydefulde Kvinde Maren Michelsdatter af Grønninghoved, som døde for Faderen i Januar Anno 1659, og haver disse Forældre hannem forfremmet til sin Daab og Kristendom samt og hannem med sine to Søstre i Herrens Frygt og Formanelse opdragen og besynderlig hannem holdt i Skole saavel herhjemme som og omsider i Kolding, at han kunde skrive en ren, læselig Haand og regne, hvad fornødent forefaldt. Blev hjemme hos hans Forældre og Søskende i Gaarden og gjorde Gavn med dennem i Avl og alle Slags Gærningers Forefald til Fjendetiden Anno 1659. Da begav han sig med Jens Sørensen herfra, medens Forældre og de andre Søskende maatte flytte til Kolding fra Gaard og Grund,

* Faste Slægtsnavne indførtes ved Reskripterne af $\frac{1}{11}$ 1777 og $\frac{13}{6}$ 1796.

og kom han med sin Stalbroder noget i Tjeneste udi Hygum Præstegaard, men som dér i Længden ikke heller blev sikkert, kom han hid til Kolding igen og gav sig i Herrens Navn ud sønderpaa. Kom til Husum og derfra til det Eiland Pelvorm, hvor han var og tjente fremmede Folk udi halvfemte Aar, som han og derfra førte et lovligt (love 3: rose) Testimonium under de fornemme Raadmænds og Fuldmægtige deres Hænder paa fyrsteligt forseglede Papir sub Dato Pelvorm 1664 d. 4. Febr. Samme Bevis haver om den salig Mands Velforholdelse underskreven Hr. Peter Hansen og Johan Hummersen.

Som han da alletid fra Barnsben frygtede Gud og uforsømt elskede Kirketjenesten i Sang og Guds Ords Hørelse, øvede han sig derudi udi alle vanlige tyske Kirkemelodier, saa at, der nogle Viderværtigheder sig i disse Menigheder befunde, mindede han sig Degndommens Tilstaaelse til formedelst gamle, fornemme Mænd, der underhandlede det, og blev af den daværende Hr. Provst, siden Generalsuperintendent Hr. H. Rehefeld forlenet med sit Bestallingsbrev Anno 1664 den XI November. Siden omsaa han sig efter en Ægtefælle, og da han satte sit Sind — efter gjorde Bøn til Gud om et godt Raad — til den da(!) ærlige, dydige og gudfrygtige Pige Ingeborg Hansdatter Røde, min Søster, med hvilken han troledes her i Kirken Nytaarsmorgen 1665 (Fredag) og stod deres Bryllup samme Aar i min Præstegaard den 7. Februar, Tirsdag efter Fastelavnssøndag, i en svar strænge Vinter, efter at han havde ærligen hos hendes Forældre bedet og hvervet om hende. Og har Gud deres Ægteskab ikke ladet være ufrugtbar, men har velsignet dem rigelig med Børn, aleneste at den første Tvillingfrugt, en Søn Jacob og en Datter Maren, blev utidig født, og, efter

deres Naadesdaab den 21. Avg., da Pigen havde levet 4 Stunder, Drengen til den anden Dags Time, som han Eftm. 4 Klokkeslet var født, døde. 13 Børn har han avlet med sin Hustru, 8 Sønner og 5 Døttre, af hvilke aleneste én er født navnløs. Alle de andre har deres Daab og Navn faaet, og sove i Kirkegaarden før ham hensendt 5 Sønner og 3 Døttre. De tre ældste Sønner og 2 Døttre igenleve med deres bedrøvede Moder og Enke. Gud være deres alles Trøst og Raad, være deres Fader, Forsvar og Dommer og opvæk dennem i og uden Menighed velgenegte Venner og Forfremmere, at som deres Fader har dem til Ære og Hæder optugtet, de ogsaa maa vedblive og til Ære i Verden fremkomme. Det kan den salig Mand med Ære eftersiges, at han bar al sin Tid stor Omsorg for sin Hustru og (sine) Børn, holdt dem efter hans Ævne renlig og skikkelig, saa han dissmærteligere nu af dem allesammen savnes. Han har i Omgængelse gjerne med alle Mennesker elsket og søgt Fred saa meget som hannem muligt var; dog efterdi han ikke heller var en skær Engel, men havde Adams Fejl og Skrøbelighed, ønskede han dog intet hellere end at leve vel med sin Næste, dersom han med nogen havde skiftet et hastigt Ord. Og var hans Sind saa lige hen i Verden, at han gjerne vilde have, (at) alting skulde være traadret for hannem, det dog i Verden ingen kan naa. Ihvor kæk og karsk han syntes, da har han dog ustanden mangen Knæk og dødelig Sygdom udi hans Ægteskab med Hovedværk og Sprinkel og fantaserende Sygdom endog med overnaturlig Legems-pine og Smærte, det dog altsammen hans Gud, den han fortroede, lod ham vel overvinde og hjalp ham altid ved gode Midler op igen. Hans Kristendom har han ført gudfrygteligen og hans Tjeneste ikke for-

sømt, uden hvis hannem hæftig overfaldende Sygdom nogensinde har betagen, saa enhver har været med hannem tilfreds. Han har ofte med sit Hus holdt sig til Herrens hellige Alters Sakramente (og) sig der værdeligen med nidkært Skriftemaal tilforn beredt, med David og Peter ikke uden Suk og Taarer søgte (han) som den groveste Synder sin Afløsning og var sidste Gang med sin Hustru og to Børn til Guds Bord paa Skærtorsdag, er i Dag 14 Dage. Hans Endeligt anlangende, da er i Søndags hans Levned's Timeglas uformodentlig udløbet for hannem og hans Hus af Guds Forsyn bestyret hannem til en salig Afsked af dette elendige og trange Liv og til hans Almægtighedsbevisning, at han kan underlig føre sine Helgene og de Forladte sig en Fader bevise, idet han udi ingen ulovlig Forsæt drog den hellige Dag af sit Hus paa Eftermiddagen, men at bevise Kærlighedsgærning den trængende.

(Det meddeles herefter, at Degnen den paagældende Søndag kørende vilde begive sig et Sted hen i Sognet, formodentlig for at hjælpe en fattig Familie til Brød, thi paa Vognen var forskellige Bageredskaber, et »Dejntrug«, et Sold m. m. »Ulykken fulgte med og brugte sig til Fordel en uforstandig Piges Hosfølgelse«, idet hun skræmmede Hestene ved at vippe med Soldet og ved at kaste noget op i Fjellevognen.)

Herved Bæsterne forfærdedes, saa at den salig Mand paa et Dejntrug siddendes maatte i Løbet styrte af Vognen og kunde bestrikket i Tømmen ikke komme fra Bæsterne, men maatte følge med, og er Truget faldet med af Vognen og ramt hannem paa den højre Side af Halsen, saa at sammes Led og Nick er bleven forrykket, hvoraf han er død. Og da han straks fandtes og blev gurglet med en liden Taar Eddike, slog

han Øjnene en Gang op og sov sagte bort i hans Svigerske Elisabeth Schrøtings Arme. Jeg var i min Ungelegenhed rejst noget fra Huset, men som jeg spurgte paa Vejen den ulykkelige Hændelse, vendte jeg om (og) tilbage igen betænkendes, der kunde Raad være dyre. Fandt alt i en forstyrret Stand. Ingen turde røre den salig døde, uden der var Lov (∞: Tilladelse) af Øvrighed, og blev en from Nabo saa god, at han drog til Haderslev og give det an. Men da jeg saa, at Natten hængte paa og umulig uden efter Midnat Manden kunde komme tilbage igen, tog jeg det paa mig at forsvare for Gud og Øvrighed verdslig og gejstlig, og bestyrede paa Rettens Vegne Sandemanden med Sognefogden over bemeldte Mand at syne hans Lig og Sted og Bane, saa han straks blev optaget og hjemført i sit Hus. Hvis Bedrøvelse hans Efterladte er overfalden, kan bedre eftertænkes af hvert ærligt Hjerte end som det her kunde skrives. Jammer er det at se sin Mand og Fader gaa karsk ud af Huset og inden et halvt Kvarter af en Time ligge død i Marken, at det vel maa hedde:

Om Du vilt mig i Mark og Skow
 Eller i fræmmed Græntze,
 I Haws nød eller ved roff
 Eller ved Pestilentze
 At jeg skal døe, da døm mig ey
 Efter min Synd oc onde Rey*,
 som jeg i Live førde.

Vi tvivler intet paa hans Salighed, thi han altid havde Gud for Øjne, og naar han hørte slige Meddelelser og bedrøvelige Tilfælde, da bad han ærligt Gud at fri os fra en ond og hastig Død, og er jeg forsikret

* Rei, ∞: Færd, Tummel, gl. dansk Ord.

om, at hans sidste Pust har været et Troens Suk til sin Gud og Skaber, Genløser og Helliggører om en salig Stund, hvilken hannem paa Sjælens Vegne er vederfaaren, da han havde levet som Ungkarl i 32 Aar, i hans Degneembede i 21, i Ægteskab i 20 Aar, at hans ganske Alder er bleven 52 Aar ÷ 5 Maaneder.

Tekst: 1. Kongernes Bog 13, 23—30. Gratis.

Et Taterbarns Begravelse, en Kalolik.

(1686, 13. Marts.) In vigiliis Dn. Lætare (i Fasten) forundte jeg nogle Tartarer et lidet Rum paa Kirkegaarden til at begrave deres Barn Ellen, 2 Aar gl., efter at de bekendte rigtigheden deres tre Trosartikler og Faderens Moder gjorde en herlig Bekendelse ved Graven og hendes Skriftebøn efter den lyneborgske Formular. Jeg talte nogle Ord over Graven og formanede dem til deres Livs Forbedring. De begærede noch (endnu) som lutherske Kristne at kommunikere, men efterdi de havde intet Bevis med sig, da undskyldte jeg mig og sagde, de skulde hente mig Provstens Tilladelse, hvorpaa de sagde, at de ginge ad Horsens til, og dermed lod jeg dem gaa. Faderens Navn var Zacharias Povlsen.

(1688 7. Febr.). Begravede nogle Kedelflikkere af Brabant en catholisk Camerade Lorens Gøns af Olmen (8 Uhren von Antwerpen), som døde i Gaar til Jespes Clausens, uden mit Videnskab, medens jeg var til Tinge. Da jeg siden harmede mig derover, da lagde de derfor ned hos mig en Slettedaler.

Et Paaskeoffer (1688).

Gaardmænd 6 Mk. 8 Sk., Landbolsmænd 5 Mk. 8 Sk., Ungkarle 5 Mk. 9 Sk., Piger 5 Mk. 6 Sk., Gaardkoner 4 Mk. 15 Sk., Landbolskoner 5 Mk. 2 Sk.

Testamente og (det) kønne Sted paa Kirkegaarden debit (skyldes) 2 Rdl.

Et Ægteskabsløfte løses.

(1695) Die Saturni ante 2. Trin. (Lørdag før 2. Trin., 1. Juni) gav jeg Maths Jensen Murmand fri for Ægteskab, at vorde i Morgen i Bjært Kirke trolovet med Jens Jensens Datter af Aitrup, dog maatte han gøre rigtigt Regnskab først med

Bodil Christians i Vonsild for hvis (o: hvad) dem imellem var foruden hvad der havde været igærde dem imellem om et Ægteskab, som de lod falde paa begge Sider. Hun ikke hannem vilde hindre. Hun krævede af hannem et halvt Aars Husleje, 3 Mk., 6 Dages Arbejde med Skorstenens Bygning at hjælpe à 5 Sk., for Kost og Arbejde = 30 Sk., 2 Aar molcket hans Køer i Skoven 2 Mk. Datteren har gjort hans Markarbejde 4 Dage i Hø à 5 Sk. = 20 Sk., 4 Dage i Korn à 5 Sk. = 20 Sk. Foruden at Pigen har gaaet stedse og vandet hans Køer. Ialt 9 Mk. 6 Sk.

Derimod fordrer han: For 4 Traver Rug at høste 4 Sk., for 1½ Læs Hø at slaa 4 Sk., for Brændsel en Sommer lang flyet 1 Mk. 8 Sk., været med sin Vogn i Fjelstrup 5 Dage, derfor 1 Mk., været i Møllen 2 Gange, for 4 Sk., er (ialt) 3 Mk. 4 Sk.

Afdragen bliver da Matz Murmand til Bold Christians skyldig 6 Mk. 2 Sk. Deri samtykkede Mats og hans Moder og lovede Bold Christians med Tiden samme Penge, og hun var da tilfreds. Han er desforuden skyldig til os for hans Attest at maa vorde trolovet 1 Mk.

* * *

Uddrag af »Søn- og Hellig Dag Intimationes

Paa Wonnsiedel oc Dalby Prædicke Stoler publicerede Saa oc om Hvis (o: hvad) efter Begiæring er bleven liust fræm oc æfter udi 6 Aar, fra Anno 1678 til Annum 1683 inclusive.

1678.

Dnca. III. Adventus (o: 12. Dec).

I Morgen er det Lucie Dag, den 13. Dag før Jul. Paa Onsdag haver vi vores Bededag.

V. Lyses tredie Gang for Band for Søren Anders Andersens Faar og Runvædder, nok for Jess Andersens Ko. Item for Povl Offersens sortstjærnedede Hoppe.

Eftersom det har tilforn her i Amtet været forbudet til Begravelses og Kirkegang ikke* at skænke Brændevin før Prædiken aleneste for den Aarsags Skyld, at en eller anden har slaget sig fuld og har bevist sig [usømmelig] i Herrens

* En Vending, der flere Steder findes i Optegnelserne. Meningen er har været forbudt at skænke.

Hus, da som nu i mange Aar ikke er sket her i Menigheden slig Misbrug og Forargelse, dog i Søndags disvær' har en og anden taget saa meget Brændevin i Kraven, at Skamle i Taarnet til manges Væmmelse er blevne bespiede. [Præsten henviser til 2. Petr. 2, 52 og Apost. Gerninger 22, 15. Præsten vil ikke befindes at være »en tiende Hund i Menigheden» og siger derfor]: Du Menneskenes Barn, Du haver syndet, Du har bespyet Skamle og Dig moxen glemt i Kirken, Du har løbet vild af Fuldskab efter Stolen, erst falden ind i fremmede Stole og (dernæst) løbet Dig vild efter Døren. Helligbrødesfogden* har at agte, hvad ydermere Øvrighed herudi vedkommer, om de end for aabenbart Skriftemaal med denne Straf kan henkomme. Dog maa de hjemme eftertænke Sirachs Ord Kap. 31. 12: Naar Du sidder hos en rig Mands Bord, da vid ikke Din Strube ud og tænk ikke: Her er meget at æde og at drikke; tag ikke efter alt det, som Du ser, æd og drik som et Menneske af det, som er sat for Dig og æd og drik ikke for meget, paa det man ikke skal hade Dig. Et høvisk Menneske lader sig nøje med en ringe Ting og tør ikke saa hige i sin Seng. Naar Maven holdes maadelig, da sover man sødelig. Saa kan en staa aarle op om Morgenen og er veltilpas, men en umættelig Fraadser eller Dranker sover uroligt og haver Taimvé og Bugværk.

1680.

Onsdag den 15. Dec.

V. først, Dalb. sidst Messe. Paa Tirsdag er det St. Thomas Dag (21. Dec.). Paa Lørdag har vi Juledag og faar vi Fuldmaane om Morgenen Kl. halve X. Formaning: Bereder Eder til et helligt Liv og en sand Guds frygt, at I maa værdeligen aabenbares for Herren i hans Menighed med Helbred, Glæde og Velsignelse. Drikker saa paa Juleaften, at I ikke skal her i Kirken sove Guds Hus fulde, ej heller, at I nødes til at blive hjemme, men komme i god Andart** og glæder Eder i det nyfødte Barn Jesu midt i Eders anden

* Helligbrødesfogderne var indførte ved Chr. IV.'s Forordning af 1629 27/a. (V. A. Secher: Forordninger, Recesser etc. 1558—60, 4. Bind S. 450). Senere gik deres oprindelige Hverv helt i Glemme. I 1833 gjorde de Tjeneste som Sognefogdens Hjælpere ved Indkrævning af Kopskat m. m. G. Hanssen a. St. S. 38.

** »And» betyder her Pande, Forhovedet. Se Molbechs Dialektlexikon.

store Besværing, (som) I haver for Legemsføde i denne trange Verden.

V. Gjort en Formaning og et Soliloquium til Gud over den forfærdelige Cometæ Syn (Synet af en Komet), som vi i Aften alle her saa Hora 6ta (Kl. 6) med saa langt et Ris hen fra Vest og Nordvest tegnendes i Østen og Sydøst. Gud, som viser os sit bundne Ris i Vrede og truer den forbærdede Verden i sit onde og forbandet syndige Væsen, forbarme sig over sine Børn deres Sukke, og Gud spar Din lille Jord og fri os fremdeles fra Sværdet og Pest.

1. Juledag V. i Morgen først, D. sidst Messe. 2. Juledag. At takke for Offer.

(Endvidere 2. Juledag:)

D. At bede for And. Scheems Hustru, som er med Fødselens Svaghed overfalden. Gud vil give hende en naadig Forløsning.

3. Juledag. D. Paa Lørdag som er Nytaarsdag D. først, V. sidst Messe.

D. Jens Matthesen, Biergegaard, beklager sig, at her i Sognet nogle forhugge hans Skov uforsvarlig, medens han selv har været aflægs. Advares at undholde sig, saafremt de ikke vil komme i Skade. Formaning til det gamle Aars gudelige Slutning og det ny Aars kristelige Begyndelse.

D. At bede for And. Scheems Hustru, der over en død Datters Fødsel er i største Aamagt.

V. At bede for gamle Ann Peders, som i Dag det hellige Sakramente har nydt til en Tærepending i hendes Svaghed.

1681.

I Jesu Navn.

Den 1. Jan. I denne Aften Kl. efter 5 faar vi sidste Kvarter i denne Maane.

V. Hvo som agter sig i Morgen til Guds Bord, kan straks efter Maaltid komme til Skriftestolen, naar det ringer.

D. Bede for And. Scheems Hustru, som er svag efter Barnsbyrde. Gud styrke og opholde hende til forrige Helbred og Velstand for Jesu Skyld.

D. Her i dette afvigte Aar i Menigheden født 5 Sønner, 6 Døtre og en navnløs Datter, der skal i Morgen jordes. Her er blevet stiftet 5 Par og trolovet 1 Par. De Døde er 5 Mennesker.

V. Født 3 Sønner XI Døttre, trolovet 1 Par, samenviet 6 Par, døde 3 unge Karle, en Dreng, et Pigebarn og 1 fremmed forarmet Kvinde.

Søndag efter Helligtrekonger (9. Jan.)

I Forældre her i Menigheden ser i Dag Eksempel paa den Herre Jesum, hvorledes han har holdt sig til Skolen og sender i Morgen Eders Børn til Skolen med desbedre Held som I veed, at vores gamle Skolemester har skaffet god Frugt ved Ungdommen og har samme Hjærtelag endnu til dennem. Lader Eder saa forene med hannem om Indspringels-Penge betænkende at han forlod sit visse Brød og drog til Eder; saa angrer hannem ikke hans Forandring, men han det med sin Flid erkender og igenopretter.

V. D. Paa Helligtrekongers Dag om Natten henimod Dag er Jep Smeds Ambolt i Stenderup behændig bortstjålet; bedes, at her maa lyses efter tre Søndage, om ikke Gud vil saadant behændigt Tyveri aabenbare, at Ejermanen kunde komme til sit retfærdige Gods igen.

Søndagen Septuagesima (30. Jan.).

V. Jeg vil have vore hæderlige Sognehustruer ombedet, at saafremt de blive begæret at følge i Glæde deres Kirkegangssøstre til Kirken, de da ikke vil sinke saa længe med deres Komme, efter at de har Kirken i Byen og kan første Gang, de hører Ringen, skikke sig til Udgangen af deres Huse hen hvor de er budne og ikke lade den ene Menighed utilbørligen vorde opholdet efter den andens Sendrægtighed.

Sønd. for Nedfarten til Helvede.

Tolderen i Kolding lader venligen Sognemændene ombede, at de hver vil hente ham et Læs Ved, naar han derom snarligen lader dem tilsige. Bliver taknemlige og erkender, at han betog Jer en længere Vej med Tiendens Udførsel.

Søndagen Invocavit. (1. Sønd. i Fasten, 20. Feb.)

D. Den Dannemand Hans Jacobsen paa Straarup lader lyse efter sin Kaarde, hvilken han satte fra sig i Sneen ved Gærdet hen ved Leddet oven Bakken til Møllen paa Kolding Hestemarkedsdag, medens han vilde hjælpe en anden paa Hesten og glemte at tage den om Aftenen selv til sig igen.

Bedes de, som har fundet hans Kaarde, at de for billig Findeløn hannem vil lade bekomme igen, saa bekommer de Tak og Villic til; hvis ikke og den af ungt Folk bruges, da vide de sig, at de ulovligen er komne ad samme Kaarde.

V. Ombedes Bymændene, der ikke har med et Læs Veds Hentelse været Hr. Tolderen efter venlig Tilsagn til Villie, til endnu, naar han det bedendes vorder, at age et Læs hjem af Skoven, i Henseende han Eder Vejen stækkede (kortede) ifjor med Tiendens korte Ægte og vilde gærne enhver med Villighed findes taknemlig.

◎ *Reminiscere* (2. Sønd. i Fasten, 27. Feb.)

V. Rasmus Vognmand i Kolding beklager sig, at i Torsdags Aftes silde ved 1 Slet efter Midnat er hannem af hans Vogn udenfor Matths Degns Dør blevet borte tre Sække, som var ledige, et Billed Sengklæde og et spraglet Sengklæde, en Top Sukker og for en Ducaton gul Tobak. Han lyser hermed første Gang for den hellige Kirkes Bøn og Ban, som skal gange, saafremt det bemeldte Gods ikke kan bekommes igen. Der fo'r ikke Vejfarende den føje Tid forbi, medens han gik ind i Huset fra Vognen, og han har set over Toften til Vejen ved et udtaget Lys nogle Fodspor, der har haft et Par flade Træsko paa. Er der nogen her i Menigheden, der har haft Ærinde ved Vejen den Nattetide og ved Lejlighed har ladet sine Fingre forlyste og forgribe, da beholde han eller hun ej den Synd, at den uskyldige ærlige Vognmand i Kolding skal af sin Armod betale samme Gods, men skille sig derved, at det kan komme sin rette Ejermand ihænde igen, saa kan Synden blive udsløttet. Tilsiges Bymændene i Nørholm, at de lukker Gærdet om Nørløkken for Oxendrift og for Svin. (Endvidere) at de uskaansomme, der kører ad Møllen til Dalbybro, ikke længer kører paa min Rug.

Palmesøndag (27. Marts).

V. Den der stjal Rasmus Lauridsen Vognmand i Kolding hans Tøj af Vognen om Midnat ved Degns Hus, bliver i de forbandedes Rolle ogsaa i Dag indesluttet efter Mandens Begæring og lovlig skete Lysning.

Søndagen Quasimodogeniti (1. Sønd. efter Paaske, 10. April).

V. Paa Onsdag har vi her vor Maanedsbetedag og da

tidlig Gudstjeneste førend I laver Pløjen til og skal kortelig forhandles, at enhver kan komme til sit Arbejde igen.

Søndag Jubilate (3. Sønd. efter Paaske, 24. April).

Otto Vosgerave paa Vobeslet (Fovslet) lyser efter hans Svends graa Kjol, som er bleven optaget i Marken i Gaar ved Gærderne, hvem enten har grebet mis (∩: fejl) eller hvis i andre Maader denne bortpraktiseret, da vares de ad, at Kjolen kommer tilstede igen, hvis ikke, da skal ske skarpere Ransagning til Harme og Fortrød.

Mig undgik i Fordags Gaar 2 Queyer. Den ene er igenkommen, den anden fattes.

NB! Den er bleven om Eftermiddagen funden med Hornet i Jordan fast og levendes hjemført paa en Vogn, saa foruslet var den bleven. En sær Høved.

☉ 17. Trin. 25. Sept.

D. Tilsiges alle Landbol i Tved og Rebæk, at de nu endelig kommer med min aarlige Sildbørd og ikke længere forhale indtil de ringeste [Sild] gaa til [∩: kommer] og muligen ingen fanges og jeg da skal se efter.

V. Skolemesteren paaminder, at man hannem hans udlovede Skole- og Kost-Korn vil nu i disse Dage lade komme og ikke det, som er fortjent Løn, forholde. Jætter (lover) sin Flid ydermere mod Børnene til alles Fornøjelse.

In die omn. Sanctorum (Allehelgensdag, 1. Nov.).

V. Eftersom Skolebørnene mesteparten holdes hjemme fra Skolen, og de, der kom, ikke kan faa at brænde, men maa sidde og fryse, saa og Skolemesteren, der sig ved de faa, han havde om Sommeren saa knap behjalp, i Forhaabning at faa flere Børn til Vinteren, ikke heller kan finde derved hans Levned's Ophold, da begæres, at Menighedens Husbonder vil samtlige blive tilstede og tage ved (vedtage), hvad Ret og tilbørligt er.

(Søndag) XXIII post Trin. (23. Sønd. efter Trin., 6. Nov.).

V. Eftersom her findes 33 Børn, der er voksne til Skolegang, da tilkendegives, at Skolemesteren af disse Børn skal have hans Ugepenge, enten de sender dem i Skole eller ikke, og maa de Forældre, der ikke vil lade deres Børn gaa i Skole, være tiltænkt (belavede paa), at jeg dem fortegnet vil

hans højgrevelige Naade tilsende, at de skulde derfor til Bøde (Straf) vorde sat som ukristelige Forældre. Item skal af dem, der har Heste og Vogn, saa vel Landbol som Gaardmænd, et Læs Véd til Skolen føres og saa gaar [det paa] Omgang, saa kan Børnene med Varme være rigelig forsynede. Item er begæret nu straks af hvert Barn 1 Sk. at samle til Vinduer i Kammersen, hvor de ved en Kakkellovn kan have en varm Dørns. Bliver derfor tilstede og gøre en Endelighed.

Dnic. XXIV. post Trin. (24. Sønd. efter Trin., 13. Nov.).

En kristelig Matrone af en anden Menighed beklager sig, at hun er falskeligen bagtalet og beløjen*. Søger til sin Uskyldigheds Frelse Tilflugt til den kristne Kirkes Bøn og Ban, eftersom hun ikke kan anderledes for Verden og Guds Alvidenhed fri sig. Da i Dag første Gang bede og formane vi Gud den allerhøjeste, at saafremt samme Menneske lever, der har paasat hende den Bagtalelse og hendes ærlige Navn med ugudeligt Paahit skændet, maa vorde kendt, aabenbaret og straffet i denne Verden og komme til deres (sin) uretfærdige Paadigtelsessynnds Bekendelse og Omvendelse samt lide og gøre Skel derfor under Guds Haand, paa det at om de Udædsmenter holde længere hemmelig deres Belyvelse og ikke bekende med Fyldestgørelse mod den, de har gjort Uret, ikke skal falde for hart i Guds Dom og dennem deres Synder i Himlen skal være beholdne og for den Skyld saa meget længere være fra deres Omvendelse, som de holde sig ubekendte for Guds Ords Tjenere og den kristne Menighed. Ja, at om de det spørge kan, at de da maa vide de er ikke værdige i den Herres Jesu Christi Legems og Blods Sakrament, efterdi de er i Guds Vrede, indtil de bekender og omvender sig og gør Bod for, hvis (hvad) de deres Næste har gjort Uskel. Gud frels den uskyldige, aabenbar og styr derimod de onde, at de maa falde i sin egen Dom, Guds Børn til Forløsning og til sin Retfærdigheds Herliggørelse for Jesu Christi Skyld, Amen.

(25. Søndag efter Trin. lyses der for anden og 1. Søndag i Advent for 3. Gang Ban over Bagtaleren eller Bagtalerne.)

Bydes til Skriftemaal paa tilkommende Lørdag og erindres den der i Menighed nu har været fra Guds Bord [1 Aar og

* Antagelig beskyldt for Trolddom.

8 Uger*] at indstille sig, at ikke Kirkens Magt skal samme Menneske overgaa, som Recessen tilholder.

[En af de første Adventssøndage oplæser Pastor Ryde]: Saavel verdslig som gejstlig Øvrighed strængeligen byder, forbyder og advarer, at ingen sig skal understaa at holde Juleleg, efterdi i disse farlige vildtudseende (vildtudseende?) Tider Guds Vrede svæver os for Øje, og forud tilkendegives, at ikke alene de modbrydende (forestaaende) Julelege skal til kongel. Majestæts Brøde tegnes, men endogsaa de skal staa offentlig Skriftemaal.

V. Mig er fra mine andre Svin paa Skoven** frakommen 6 hvide middelstore unge Svin; om de nogle Godtfolk forekomme, bedes at de mig maatte tilvises. Jeg tvivler, at mit Gaardsmærke*** er i paa dem, og de var da helørede. Nok løber mig voursendes† en hvid Orne med sorte Øren og Hale, bedes at den maatte vel medfares, hvem der har Nytte af hannem, og samme har mit Gaardsmærke.

Dnca. IV Adventus.

Paa Onsdag Aften Kl. 8 faar vi det sidste Kvarter i Maanen, eftersom vi dette Aar faar en mørk Jul, og Øvrigheden har saa alvorlig i disse besværlige Tider forbuden Julelege. Da skikker Eder som fromt lydige Folk og gaa ikke i disse skidne, mørke Aftener af Eders Husbonds Huse, men lover og priser Gud med en Sang og Guds Ords Bespørgende blandt hverandre, saa har I Naade hos Gud, og hverken I selv eller Eders Husbond tør siden give Brøde, eftersom nu intet saa snart sker som det jo for Øvrigheden bæres.

1682.

5. Søndag efter Trin. 16. Juli).

Her er en berømt Øjn- og Broklæge ankommen i Haderslev ligger til Villum Ravns og har af Kongen og Københavns Stad stor Berømmelse at vise for hans Kunsts Skyld. Kan læge dem,

* ubilligen længe og er bleven erindret. (Pastor Rydes egen Anmærkning).

** Fra hin Tid stammer Talemaaden: »Du kører hen og gaar tilbage ligesom Svinene«. Svinene kørtes nemlig til Skoven som smaa Grise og dreves tilbage som velnærede Svin.

*** Den Gang brugtes altsaa Bomærker endnu paa Besætningen, idet de klippedes i Ørerne.

† voursendes ∅: forvildet. Molbechs Dialektlex.

der har Brøst paa Øjnes Syn og dem, der end slet er blinde; saafremt Øjenstenene endnu er hele, kan han hjælpe dem. Item de der har været 12 Aar døde eller har Susen og Bru- sen for Ørerne, de der har Hareskaar og anden Misvækst, der har Nød af Sten eller hemmelige Skader, Svindsot, Gul- sot eller hastig Feber, Sting, Kræft, den slemme Syge, Skør- bug, Værkbrudenhed, Blodsot og de smaa Børns Utriven- hed, kan han inden stakket Tid hjælpe. [... Han kan hjælpe den] der ellers ikke af nogen kan hjælpes. Lamme, der gaar paa Krykker, dersom de ikke er født dermed, dem hjælper han. De hemmelige Pokker, saare Hoveder. Af- brudte Tænder tager han ud uden Smerte og i Steden igen indsætter han andre af Sølv eller Filsben*, at de ikke synes andet end de vaare ret voksne (∴ var voksede naturligt). Sorte Tænder gør han hvide og fordriver den raadne slemme Stank af Munden. Item kan (han) komme (∴ faa) Haar til at vokse og fordrive de store Fregner og Solpletter samt alle Kvindernes Bræk og Brøst.

§ § Hr. Overførsteren paa Drenderup tilbyder alle, saa mange som har Brødrug fornøden, at de kan hos ham be- komme saa meget, som de behøver, og vil han dem, som er vis for at betale, borge Rugen til St. Mikkelsdag for en Rigsmark for Skæppen. De kan sig angive hos And. Poul- sen, Sandemand og Kirkeværge i Vonsild.

⊙ XVII *post Trin.* (17. Sønd. efter Trin., 8. Okt.).

D. Saasom her i Herrens Hus paa tilkommende Torsdag er Gudstjeneste med en Brudeprædiken, da formaner Guds Børn og særligen de, som vil i Bryllupshuset gøre de unge i Ægteskab indtrædende kristen Ære og Tjeneste, at de følge med dem til Guds Hus, høre Guds Ord og ære den hellige Kirketjeneste med Bøn og Overværelse, at Guds Ære og den Stand ikke skal bespottes og Ordet for bare Skamle skal prædikes. Paa den Maade kan en Guds Tjener ikke gaa paa Prædikestolen. Som og i vort Herred paa et andet Sted en ganske Bys Følgeskab kom nylig med Bruden i Skaren og skilte sig ved Kirken fra hende, droge alle ned i Bryllups- sal og sad og drak under Prædiken og ingen kom til Kir- ken. Lad os ikke gøre saa i denne Menighed, men tjene Guds Ord og vor Næste til Ære, saa ærer han os igen med sin Velsignelse.

* ∴: Elfenben.

XVIII post Trin. (18. Sønd. efter Trin., 15. Okt.).

V. Mølleren Anton Klinge advarer saa mange, som nu ikke saa lang Tid har søgt hans Mølle, at de sig igen indstille (∅: indfinde), ellers har han Magt af Øvrighed at maa lade tage Heste og Vogn fra dem og skikke dem til Haderslev.

Duca. XIX. post Trin. (22. Okt.).

Bedes I mine trofaste Sognemænd, saa mange som Gud har givet Hest og Vogn, at I vil træde sammen og lægge Eders gode Villie med mig over tilsammen at hjælpe mig med 10 Vogne at hente og hjemføre de Folk fra Haderslev, som jeg efter kgl. Befaling er tvungen til (?) at skulle have til min Datters forestaaende Bryllup Gører Barmhjerthighed mod hendes salig Faders Ben i Mulden. Der er endnu en Gnist af den gamle Præst beholden og er kommen til Ære i Verden. Hjælp mig afsted med en god og redebøn Villie, jeg vil med min Sved gerne tjener Eder igen. (Det drejer sig her om Pastor Rydes Steddatter Marie Antonsdatter Raff, der blev gift med en Pastor Greg. Fog.) Item beder jeg Gaardmændene 1) om Staldrum til nogle fremmede Heste, 2) at feje noget Gaden, hvor Stenbro er og bore Broens Fjelle fast med Nagler og 3) at lægge nogle Ris to eller tre Steder for Byens Æres Skyld.

⊙ *XXI. post Trin.* (21. Sønd. efter Trin., 5. Nov.).

V. Jørgen Skolemester erindrer Menigheden, at som den tillovede Skæppe Hartkorn (∅: Hvede eller Rug) af hver Gaard, ham blev lovet om Paaske, han ikke endnu har bekommet, han da maatte nu som behøwendes faa samme, som da de fornemste har underskrevet og er desforuden den gamle Rettighed, vil I lade ham samme Skæppe Korn nu fordelagtigst vorde tilrede holden.

(1683) *Die Mercury (Onsdag) post III Epiphan.*

(efter Helligtrekonger.)

At bede Gud vil give Lykke til denne Ulvejagt, at det skadelige Dyr maatte lægges øde og vi fattige Landsens Indbyggere maa nyde den Del Fæmon (Kreaturer), os ved Guds Velsignelse fødes til Avlingens og Næringens Forfremmelse for Christi Skyld. NB.: De bekom 2 Ulve, 7 Ræve, 1 Vildkat, 2 Vildsvin, og en skudt Ulv undkom.

FRA STENDERUP SOGN.

Det store Stenderup Sogn, hvis gamle Voldsteder allerede er nævnt, blev ligesom hele Eggen* i Aarene 1716—17 kortlagt ved en »underdanigst ansøgt og naadigst forordnet Landmaaling«. Opmaalingen udførtes i Stenderup af Tyskeren Samuel Griese. I en Vedtægt, som Bønderne har gjort før denne Landmaalings Begyndelse, hedder det, at der paa Stenderup Bymarker ligger 48 Ottinger i hvert Skifte** og 6 Bol. Ottingerne skulde være lige brede, saaledes som de af Forfædrene ved Rebning overalt i Sognet rigtig var delt, men Ottingerne var ikke lige lange, men var forkortede og forlængede efter »ind- og udskydende Skove, Moser og Enge«. Alt dette skulde nu rettes og Ottingerne deles efter Mandtal. Beboerne erklærer sig i Vedtægten villige til, inden der atter gaar Plov over Markerne, at lade disse dele i lige og rigtige Ottinger, »at vi allesammen os imellem og vore Arvinger efter os kan leve og forblive i Ro og Fred og heller ikke være den høje Øvrighed til Tyngse . . . vil en eller anden sætte sig derimod, bøde han en Tønde Øl.«

De to foran gengivne Smaakort er hentede fra Samuel Grieses Kort over Stenderup.

Det gamle Stenderupkort (en udmærket Kopi ejes af Propr. cand. jur. J. Thygesen, Lykkesgaard) frembyder af interessante Enkeltheder en Mængde. Først og fremmest er der de talrige gamle Stednavne om-

* Kortene opbevares i de 8 Sognes Arkiv i Rigsarkivet. Der er næsten Kort over enhver Byes Jorder, over Dalby, Tved, Vonsild, Bjært, Ødis osv. Kortene er omhyggelig udførte. Hvert af Kortene er tegnede paa mange forskellige Papirlapper, der saa er sammenklæbede.

** I Sønderjylland herskede »Græsmarksbruget«; se derom C. C. Larsen: Landbrugets Historie. Kbh. 1895. S. 36.

kring i Sognet. Her skal kun nævnes nogle enkelte. Landmaaleren har som Tysker ofte misforstaaet Beboerne og stavet Navnene noget mærkeligt, men i Regelen kan den gamle danske Form dog gendes. Øverste Spids paa Kortet er *Löuer Aue* (Løverodde). Paa Kortet synes den yderste Spids skilt fra det øvrige ved en Grav eller Vold. Skoven bagved betegnes som »Mahtsbäcks bier (Mads Beks Bjerg) og »Peer Clauszens bier« og lige syd for Odden ligger et »Lauerbier (Løverbjerg?). Blidestang Bjerg er allerede nævnt. Navnet stammer antagelig fra den Tid, da »Blider« anvendtes som Skyts, og Banken har da sikkert været et Slags Batteri. Hvor nuværende Kort sætter Rønshoved, staar der paa Grieses *Rals Høje*. Gamle Skovarbejdere siger heller ikke Rønshoved, men »Rolfshoved«. Sydligere følger saa »Stenborg« og derefter et afmærket Stykke Land, der kaldes »kongl. Staldknægts Gaard«. Denne Gaard blev udskilt fra Skoven 1649 — for Skovgræsningens Skyld skete dette med Bymændenes Samtykke — og har siden 1716 været i Familien Frosts Besiddelse. Den hedder nu »Fendsbjerggaard«. Noget sydligere anføres Skovridergaarden, der ligger paa samme Sted som den nuværende. Ved det gamle Teglværk var der en Færgebro (Husarbroen). I Nærheden heraf ligger endnu Resterne af en Skanse. Navnet paa Broen og Skansen er sikkert Minder fra Svenskekrigen ligesom Navnet »Krabatermosen« (Kroatermosen) i den nordlige Del af Midtskoven. Overalt i Sognet er der fundet af de kendte »polske Hestesko«. I sin Tid solgte Drengene en Mængde af dem til Smeden. Navnlig i Nærheden af Stenderupgaard fandtes mange.

Ved den omtalte Landmaaling laa der flere Steder i Stenderup Skove »Hørgaarde«. Saaledes anvendtes

Blidestang Bakke som Hørgaard. Desuden var der »Smeds Hørgaard« og *Kongens Hørgaard*. Ved den sidste var der dengang ingen Bygninger. Jorden benyttedes virkelig til Hør dyrkning. I en samtidig Redegørelse for Hoveriet i Stenderup hedder det nemlig bl. a.*: »1) Beboerne skal aarlig i den kongelige Skov indgærde en vis Kobbøl og besaa den med Hør, der sendes dem fra Amtshuset i Haderslev. 2) Tilse Hørrøden om Sommeren. 3) Ruske den, naar Tid er, tage Frøet af, »røde« den og bringe den til Haderslev.«

Kapellanden Antonius Ryde (Søn af Præsten i Vonsild) blev 1699 suspenderet i to Uger, fordi han havde stokkepnyglet Mads Jensen, som Paaskeaften ringede med Klokkeren for at sammenkalde Sognemændene til at saa Hørsæden for Oberstinde v. Holstein, Amtmandens Frue.

En af de Stenderup Gaarde har fra gammel Tid haft nogle Privilegier, nemlig Stenderupgaard. I Stenderup levede i det 16. Aarhundredes Begyndelse *Jes Hugger*, der allerede i 1512 maa have været en af Egnens kendte Mænd. Det nævnte Aar havde han paa Erik Hansens Vegne solgt Gaarden Hellufgaard (Beliggenheden ubekendt, men den maa have ligget i Egnen) til Koldingborgeren Thomas Nielsen, der gav Jes Hugger Gældsbevis paa 40 Mark Dansk og for samme Sum gav Jes Hugger og Erik Hansen Pant i Hellufgaard**. Dette Gaardnavn er senere forsvundet.

I 1523 erhvervede Jes Hugger Gaarden i Stenderup som »frit Bondegods«. Købebeviset, der er skrevet paa Plattysk, lyder saaledes i Oversættelse:

* Rigsarkivet F. 1109—11.

** Stenderupgaards Arkiv. Indført i Gaardens »Copi-Bog«, S. 101.

»Vi Frederik*, af Guds Naade Arving til Norge, Hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken, Greve til Oldenburg og Delmenhorst, bekende hermed for os, vore Arvinger og Efterkommere, at vi til Arv og Eje som et frit Bondegods til vor kære tro Jes Hugger i Stenderup og hans Arvinger har solgt den Ejendom i Stenderup, som han hidtil har beboet, Hus, Gaard, Eng og Græsgang med alt tilhørende, nemlig tre Otting Jord beliggende paa Stenderup Mark, med Stufjord, som ogsaa længe har ligget dertil og som hidtil har været ved samme Gaard; endvidere med saa meget Skov, som han og hans Arvinger behøver til Husets og Ladernes Bygning og Bestand og til nødtørftig Brændsel, saa at samme Jes Hugger maa nyde, bruge og eje samme Ejendom, fordi han er vor Foged og paa Grund af de mange og tro Tjenester, som han har gjort og vil gøre os, kvit og fri for alt Fæste og Pligt, og at hans Arvinger, som efter hans Død maa tage og bebo samme Ejendom, selv om han eller en af vore Fogeder skulde blive afsat, hvilket vi dog, saafremt han ikke forbryder sig, ikke vil gøre vor Livstid (»to daude nicht geneget«) derfor leverer og giver os, vore Arvinger og Efterkommere, til vor Borg Haderslev (»Hadersleue«) hvert Aar paa St. Andreasdag en Ørtug Rug og 3 Ørtug Havre, 12 lybske Skilling, en Gaas og to Høns og paa St. Hansdag Midsommer syv lybske Skilling, et Lam og to Høns og hvad andet længe deraf er givet**. Og alt hvad de andre Bønder i samme Amt nyder af Fedning (»Maste« ∴ Svin i Skoven) og andet, skal de ogsaa nyde. Dette til Vidnesbyrd har vi hængt vort Segl ved dette Brev, som er givet og skrevet til Gottorp efter Christi, vor Herres Fødsel i det femten Hundrede og tre og tyvende Aar, Lørdag efter hellig Trekonger.«

(L. S.)

Gaarden, der altsaa senere kaldes »Stenderupgaard«, ejedes 1544 af Sønnen Peder Hugger, og fra hans Tid findes der gennem nogle gamle Skøder (Arveafkald), udstedte paa Tyrstrup Herredsting nogle faa Oplysninger om Jes Hugger og Hustru Maries Børn. Det

* Senere Kong Fr. I.

** Herved sigtes sandsynligvis til en Pligt for Gaarden til at afgive Natteleje, naar Fyrsten jagede i Stenderup Skove.

fremgaar deraf, at der foruden Peder Hugger har været tre andre Sønner, Mads, Hans og Jep Hugger. Den sidste kaldes »Jep Hugger paa Bjerget«. Stenderupgaard ligger paa en lille Bakke, og Navnet »paa Bjerget« er da vel en Betegnelse paa Gaardens Beliggenhed. En Datter af Jep Hugger blev gift med den mærkelige Præst i Stenderup, Michael Petersen (Ødis). En Note derom har forvildet sig ind i »Danske Atlas« VII Side 152. Det hedder nemlig: »Hun var Jep Huggers Datter paa Bjerget, som Kong Frederik II selv trolovede til Hr. Michel med Hændernes Sammenlæggelse.« Om denne Præst hedder det paa Tavlerne i Stenderup Kirke: »Han sagde ofte om den store Ulykke, som efter hans Død Byen skulde overgaa. Oplod sit Kald for Hr. Jens Madzen Wonsyld. *Suspectus fuit Magiæ* (∴ han mistænktes for Trolddom). Han siges at have forbudt Hjorte og Hinde i Stenderup Skov at komme i Kaalgaarden. Hundsælerne (Sælhundene) i Havet havde han og givet Varselseddelen ved en Sognemand, navnlig Bjørn, i hvis Gaard Ildebranden siden først begyndtes, men da han midt i Processen bortdøde, da kom det ikke videre. Dette skrives efter de gamles Beretning.« Præsten døde 1589, Byen brændte 1591. Egnens ældste Kronikør, Koldingenseren Pastor Peder Rhode, skriver om ham*: »Man blev den Tid hastig en Magus!«

Men tilbage til Jes Huggers Børn. Hans Hugger er den Koldingborgmester, jeg har nævnt i »Vejle Amts Aarbøger« 1906, S. 225. Hans Hugger havde to Børn, Jens Hansen og Johanne Hansdatter. Endelig efterlod han sig to Døttre. I Jordebogen fra 1542** nævnes tre Mænd ved Navn Hugger i Sten-

* Manuskript i det kgl. Bibl. Thottiana 1789—1790. 4to.

** Sønderjydske Skatte og Jordebøger ved Falkenstjerne og Hude, S. 23.

derup. Det er derfor ikke sandsynligt, at Jes Hugger er Stamfaderen til den udbredte Slægt, der endnu lever i de 8 Sogne. Maaske maa Stamfaderen søges langt længere tilbage.

I 1544 lod Peder Hugger tage Tingsvidne paa Tyrstrup Herredsting over, at der »til den Gaard i Stenderup, som han og hans Fader Jep Hugger nu udi boer« laa *fire* Ottinger Jord over al Stenderup Mark, med Ager og Eng, alle fire Vegne til sit Skel, deriblandt Skinkelsborg Grøft og Grave uden Dige og inden.«

Peder Hugger har ejet Gaarden til henved 1570. Gaarden blev efter ham overtaget af hans Søn Jens Pedersen Hugger. Hans Afgifter nævnes i Jordebogen fra 1604* saaledes: 1½ Mark, 1 Ørt Byg, 3 Ørt 5 Skp. Havre, 1 Lam, 1 Gaas, 4 Høns og 1 Svin.

I Begyndelsen af det 17. Aarhundrede er det gaaet ned ad Bakke med Familien Hugger paa Stenderupgaard. Det kom saa vidt, at Christian IV efter Indstilling af Amtmanden i Haderslev, Grev Rantzau til Breitenborg, i 1622 udstedte et Brev, hvori det hedder, at Gaarden var saaledes bleven forsømt og forgældet, at Arvingerne ikke længere mægtede at blive ved den, hvorfor Amtmandens Rytter Kurdt Brehmer, »der ogsaa har tjent os i vor svenske Krig« fik Brev paa Gaarden mod at fyldestgøre Arvingerne og afbetale paa Gælden. Brevet er dateret 1622 den 25. April. Det er dog næppe sandsynligt, at Gaarden nogensinde er bleven overtaget af Kurdt Brehmer. Jens Pedersen Huggers Enke, som kaldes »Kaj Jenses Datter«, var imidlertid bleven gift med en Jep Nielsen af Vejstruprød, og denne havde de Penge, der manglede.

* Hadersleffhusis Jordbog fra Philippi Jacobjdag Anno 1604 till Philippi Jacobjdag Anno 1605. Statsarkivet i Slesvig C. I. 1.

I Julen 1622 købte han Kurdt Brehmers Adkomst for 300 Mark lybsk.

Om Jep Nielsen findes der opbevaret et Dokument, der viser, at han engang sammen med en Nabo Laue Pedersen var Befuldmægtiget for to Mænd, der havde dræbt to stridige Smede i Stenderup. Nærmere Oplysninger om dette Drab gennem Tingbøger findes ikke. Alle Tyrstrup Herreds Tingbøger fra det 17. Aarhundrede er desværre gaaede tabt. Trods gentagne Eftersøgninger i danske og tyske Arkiver er det ikke lykkedes Arkivarerne at finde dem. Der kendes derimod et Sikkerhedsbrev (Orfejde) for Drabet. Da et saadant Brev har almindelig Interesse, fremsættes det her i sin Ordlyd. Ligesom alle Forhandlinger paa Tinge i det nordlige Sønderjylland i ældre Tid førtes paa Dansk, saaledes er ogsaa dette Dokument skrevet paa Dansk. Originalen er endnu i Behold i Stenderup:

•Wy Efterschrevne Peder Anckersen y Oestorp Herritz Fogit y Tyrstrup Herrit, Jens Sørensen y Wonsyld och Nis Kielsen y Oestorp, Sandemend i samme Herrit Kundgiør hermed for alle. Aar efter Christi Fødsel 1631 Tisdagen den XI Januarii Erlige och welachte mend Jep Nielsen och Laue Pedersen y Stenderup der tha paa Kristen Knudsens och Hans Biørnsens vegne ibid bedisz fick och fremlede Idt fuldkommen Tingswinde aff 8 Trofaste Dannemend som wahre Peder Jespersen y Grøndinghod, Poul Klausen y Heilisz, Jep Jeszen i Tiustrup, Niez Hanszen y Aytrup, Lauritz y Schourup, Niels Olufszen, Tomas Swenzen y Stenderup och Kristen Pederszen i Kabdrup, Hvilcke forskrevne 8 Dannemend for os vunde, Att de souge och hørde samme dag och tid paa forn. Ting, Att Jacob Andersen y Gammel Hadersleb som en fuldmectiger, paa sin Faders Anders Martenszen saa och paa sin egen vegne samt Kresten Nielsen Smey y Stenderup paa sin egen samt sin Hustru Maren Peders datters och sin Hustrue Søster Karen Peders datters vegne ibid. eftersom hun sielffe Personlig inden Tinge sam-tøcket, de stode y dag inden Tiustrup Herritz 4 Ting stokke

fra domb och Rett och for dennem, deris Schlecht och Blodsforvandskab, føde och vføde, gave Jep Nielsen och Laue Pedersen y Stenderup paa Kristen Knudsens och Hans Biørnszens vegne ibid. saa och dennem som hos vare den tid draben schede, en fuldkommen Trøg Secker och Ewig Vrphuide for dennem, deris Schlecht och Blodsforvandschab, føde och vføde, anlangendes fordi de dræbte och ihjelslog Peder Martenszen Smey och sin Søn Peder Pederszen ibid. eftersom befindes, at forskrewne begge Smeye nochsom gaffue Aarsag til samme Bahrdag førend de bleffue endtliffuet som bevisligt er. Och bekiende for schrewene Fader sampt forn^{te} Kresten Smey och sin forn^{te} Hustrue Søster Karen, at de af forskrewene Jep Nielszen och Laue Pederszen pa forn^{te} Kristen Knudsens och Hans Biørnsens vegne vdi Rede Penge halfuer Annammet och vpebaaret Fieresintz Tiuffue Slette Daler som Parterne derom med hverandre vahre forligt efter Contracts Indhold, och Tackede dennem deszens for god noyachtig och Richtig Betaling vdi alle maader. Och ydermere stode forskrewene Jacob Andersen paa sin förnevnte Faders sampt sin egen och alle dieres Schlecht Blodsforvandt: och Swogerschabs vegne føde och uføde saa och Kresten Smey for sig sampt sin Hustrue och forskrewne Karen Peders datter: sampt alle deres Schlecht: Blodsforvand: och Swogerschab, føde och vføde y dag for Tingdom och dennem forpflichtet icke herefterdags enten vdi Ord eller Gierninger paa weye eller stie med Haand eller Mund paa forⁿ Kristen Knudsens Item Hans Biørnszens saavel de som vahre saa och de som ikke hos vahre der draben schede, sampt deris Schlecht eller Blodsforvandschab føde och vføde, aldrig for samme begangne draab at hade Ancke eller wrecke vdi nogen Maade, Mensz de samtl. for samme drabssag aff de begge entliffuedes Schlecht, Blodsforvandet och Schwogerskab: føde och vføde, til Ewige tide ganz Trøge med Steil och Iiull, saa och wed fuldt Arbodszmaal. *Actum ut supra.*•

Medens Kejserkrigen udplyndrede Egnen haardt* og ogsaa ramte Stenderup Sogn føleligt (af 45 Ejendomme blev 3 afbrændt, 7 var forarmede og 35

* Se P. Lauridsen: Sonderj. Aarboger 1891, S. 264 ff.

kunde kun betale halv Skat 1629), synes Jep Nielsen at være sluppen heldig. Han blev ialfald anset for god som Kavtjonist sammen med Peder Pedersen paa Varmark, dengang 9 Mand Pinseaften 1628 »udi stor Nød og Trang« skulde rejse et Laan. Det var umaadelig vanskeligt at skaffe Penge. I Haderslev laante de 50 Rigsdaler og i Kolding hos »Kristen Badsker« 10 Rigsdaler. Samtidig med, at Jep Nielsen og Peder Pedersen gik i Borgen, pantsatte de 9 Mænd deres Huse og Gaarde og alt deres rørende eller urørende Gods til dem som Sikkerhed for Kavtionen.

Sønnen Michel Jepsen fik Gaarden omkring 1641 og levede til henimod 1695. Blandt de Byrder, Gaarden skulde bære, nævnes først i hans Tid den, at den skulde skaffe Natteleje, naar Fyrsten eller hans Tjenere jagede i Stenderup Skove. Denne Pligt har dog sikkert hvilet paa Gaarden længe før Jes Hugger købte den af Frederik I. Allerede Michel Jepsen havde forstaaet at benytte sig deraf. I 1677 udsendte han et Andragende til Amtmanden, hvori han hævder, at da hans Post som Sognefoged — den Slags Hverv fulgte ofte Stenderupgaard — medførte, at han tit og ofte skulde være hjemme fra og derfor maatte forlade sig paa sine Folk, kunde han ikke taale at miste Folkene ved Militærudskrivninger, om han da ellers skulde svare de høje Skatter og Byrder. Han beklager sig over, at man har taget hans Karle fra ham uden Varsel (»fra Ploven paa Marken«), og de af hans Folk, der ikke blev tagne, blev bange og løb deres Vej, saa han nu hver Dag selv maa pløje. Han andrager om, at der maa ske nogen Forandring. Amtmanden, Grev Conrad Reventlow, imødekom hans Ønske og *frilog Stenderupgaards Tjenestefolk for*

*Udskrivning.** Under en lignende Henvisning blev han ogsaa fri for at være Sandemand, da han i 1685 var bleven valgt til denne beværlige Ærespost.

Michel Jepsens Datter blev gift med en Claus Schrøder, og denne overtog Gaarden ca. 1695. Hvervet at være Sognefoged havde fulgt Gaarden, men Claus Schrøder gik til Amtmanden og forestillede ham, at han »vilde gerne unde en anden denne Tjeneste«, saa meget mere som han ikke tilstrækkeligt kunde passe sin Gaard, hvis han samtidig skulde være Sognefoged. Ogsaa dette blev bevilget.

Gaarden kom i de følgende Aaringer ret hyppigt til at skifte Ejere. Claus Schrøder blev Enkemand og derpaa igen gift med en Jomfru Hornemand, der bragte ham adskillige Penge. Hun overlevede ham og giftede sig med Ditlev Wolf. I hans Tid var det, Landmaalingen fandt Sted.

Ejerne efter Ditlev Wolf er: Hans Hansen *sen.*, Hans Hansen *jun.*, Claus Chr. Schmidt, Nis Eriksen, Nicolaj Lorentzen, Hans Hansen *sen.*, Hans Hansen *jun.*, Balthazar Bøeg, Zoëga, J. Christoff. Thygesen (fra 1832), P. Thygesen og Jens Thygesen.

I 1807 ejedes Stenderupgaard af Proprietær Zoëga. Den rantes da sammen med hele Byen af en stor Ulykke. Om Middagen den 27. Juni (Syvsoverdag) opstod der pludselig Brand i Stenderupgaard. Der herskede den Dag en hæftig vestlig Storm; inden Folk kom paa Benene — alle var henne at sove til Middag — havde Ilden stor Magt og var ikke til at standse. Det fortælles, at Gnister førtes fra Stenderupgaard hen over hele Byen og tændte den østligste Gaard, saa denne var nedbrændt endnu før Stende-

* Den nuværende Ejers Fader P. Thygesen blev 1849 fri for at være Dragon paa Grund af denne Fritagelse. Han var født 1820.

rupgaard. En Mand, »gamle Andreas Thomsen«, var dengang to Aar. Han var nær indebrændt i den østligste Gaard. Røgen fra Ildebranden kunde mærkes paa Fyen, og svedne Halmstumper skal af Blæsten være ført over Lillebælt. I den tætbyggede By løb Ilden fra Hus til Hus. I Løbet af en Time var der brændt 18 Gaarde, 29 Bolssteder og Huse foruden Præstegaarden og Degneboligen. 79 Familier, ialt ca. 400 Personer, var husvilde og blottede for det nødvendigste. Hele Skaden ansloges til mindst 36,000 Rigsdaler.

De omliggende Sogne søgte at afhjælpe den første Nød, hovedsagelig ved at bringe Brødkorn og Madvarer, Klæder osv. Og snart blev der nedsat en Indsamlingskomité til Indsamling af Pengemidler. Der indkom i Penge ialt 713 Rdl. 14 $\frac{1}{2}$ Sk. slesv.-holst. Kurant* og 3568 Rdl. 38 $\frac{1}{2}$ Sk. dansk Kurant, hvilke Beløb fordeltes paa bedste Maade. Indsamlingslisten, der foreligger trykt (paa Tysk!) viser, at der i Haderslev By indsamledes 135 Rdl. 12 Sk. slesv.-holst. Kurant og 409 Rdl. 22 Sk. dansk Kurant, medens der i Koldring kun indsamledes 72 Rdl. 32 Sk. d. Kur. Man maa erindre, at Haderslev dengang var Egnens Købstad. Det fremgaar af Listen, at der ogsaa er sendt betydelige Pengesummer fra Fyn, hvor Branden var set. Saaledes var der paa Grevskabet Wedelsborg indsamlet 123 Rdl., i Middelfart 72 Rdl. 2 Sk. Desuden havde Madame Rasmussen i Gamborg sendt 14 Rdl., Greven paa Wedelsborg 50 Rdl. og Kammerherreinde Adler paa Hindsgavl 100 Rdl. Ogsaa nord for Fjorden indsamledes Penge, i Stoustrup 14 Rdl., i Nørre Bjært 36 Rdl. og endog i Vejle 159 Rdl., alt

* En Rigsdaler slesv.-holst. Kurant (= 3 Mark Kurant = 48 Sk. Kurant) = 3 Kr. 20 Ore.

dansk Kurant. Kongen bevilgede til Byggehjælp 300 Rdl. slesv.-holst. Kurant.

Allerede Dagen efter Branden rejste Mændene fra Stenderup til Aabenraa for at købe Tømmer. De befrygtede, at Tømmerprisen skulde stige, naar Branden rygtedes. Men Dagen efter Branden vidste man i Aabenraa intet derom. Efterretningsvæsenet var den Gang ikke som nu. — Murstenene blev brændt ved en Lergrav ved Hundborgvej.

Nu bagefter kan det ikke nægtes, at Branden havde sine gode Sider. Den tæt sammenbyggede By blev nemlig tvungen til at flytte ud. Det siges, at kun hveranden Gaard kunde blive liggende i Byen paa den gamle Byggeplads paa Grund af Bestemmelser i Byggeloven. Af de Gaarde, som blev liggende, er de fleste senere udflyttede eller nedlagte. Kun 5 af de gamle Gaarde i Byen er endnu i Byen og desuden 3 ny, mindre Gaarde.

Brandforhøret fra 1807 er forsvundet med den paa-gældende Politiprotokol, men Traditionen fortæller, at det var en Smed, der havde paasat Ilden. Denne Smed boede lige overfor Stenderupgaard og maa vel — ligesom Smedene i Stenderup 200 Aar tidligere — have ligget i Fjendskab med Naboerne. I Middagsstunden listede han sig over Vejen til Stenderupgaard og stak en gloende Jærnstang op i Straataget. Og dermed begyndte den store Brand. Han skal for Resten under Branden have været den, der jamrede sig mest.

Nogle Aar efter var samme Smed flyttet til Byen Maugstrup ved Sommersted, og i 1811 var han her Anstifter af en Brand, der næsten ødelagde alle Gaarde og Huse. Heller ikke her erfarede man, hvorledes Ilden var opkommen. Først paa sit Dødsleje skal

Smeden have bekendt sin Forbrydelse og samtidig, at Branden i Stenderup var paasat af ham.

EFTERSKRIFT.

Til Side 80 bemærkes, at i visse Tilfælde kunde »Koleje« ophøre, nemlig naar Koen døde af Sygdom, ved Ulykkestilfælde, Lynnedslag, Kælvning o. s. v., men naar Koen døde af Alder blev Afgiften dog staaende. Det er efter Sigende ikke saa meget længe siden, at man f. Eks. i Stenderup vidste, hvilke Køer der var Kirkens. Ganske naturligt har »Kolejen« (i Stenderup 8 Kirkekøer à 10 Øre aarlig) ikke kunnet afløses med Tienden, idet Tienden jo er Kirkens Indtægt af, hvad andre ejer, medens Kolejen er Kirkens Indtægt af sin egen Ejendom. — Til Side 109: Mads Jensens Efterfølger som Degn i Vonsild var »Jes Degn«, der udmærkede sig som Kreaturhandler og Smugler, se min Artikel i Kold. Folkebl. 1906, Nr. 186.
